

**Geestelijke
verzorging
in het
aardbevingsgebied
in Groningen**

Een literatuurstudie naar geestelijke verzorging bij rampen voor de inzet van geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied in Groningen.

Afstudeerscriptie Master Geestelijke Verzorging

Door: Anouk Helmich

Onder begeleiding van: dr. J.K. Muthert en Prof. M.N. Walton

Augustus 2018

Afbeelding voorkant: Gijs van der Sleen, Groningen huilt.¹

¹ Onderdeel van triptiek 'Dying heart' van Groningen gemaakt voor ART-SCHOK, www.gijsvandersleen.com.

Samenvatting

Sinds 1986 zijn in de provincie Groningen aardbevingen door gaswinningen. De aardbevingen zorgen voor materiële schade, maar ook voor sociaal-emotionele schade. Er kampen ongeveer 10.000 volwassenen met stress gerelateerde gezondheidsproblemen door de aardbevingen. Berekeningen laten zien dat jaarlijks vijf mensen overlijden door deze stress gerelateerde gevolgen. De aardbevingen in Groningen en de gevolgen daarvan kunnen worden beschouwd als een ramp.

Door de gevolgen van de aardbevingen kampen Groningers met zingevingsvragen. Deze zingevingsvragen worden opgeroepen door contingentie, breuklijnen en ambivalentie. Geestelijk verzorgers zijn gespecialiseerd om mensen met dergelijke vragen te ondersteunen. Dit onderzoek kijkt naar de mogelijke inzet van geestelijke verzorging in Groningen aan de hand van literatuur over geestelijke verzorging na rampen in Nederland de USA en Duitsland. Uit de literatuur komen zes conclusies naar voren. Ten eerste passen de aardbevingen in Groningen niet in de bestaande terminologie voor hulp na rampen waarbij een acute fase en een nafase worden onderscheiden. In Groningen lopen deze fasen door elkaar heen en is meer sprake van een nu-fase. Ten tweede is de manier waarop geestelijk verzorging in een land georganiseerd is bepalend voor hoe de geestelijke verzorging na rampen wordt georganiseerd. Ten derde wordt duidelijk dat er handreikingen zijn geschreven voor geestelijke verzorging na rampen, deze zijn echter niet wetenschappelijk onderzocht. Ook is er nagenoeg geen inhoudelijk kader voor geestelijke verzorging na rampen. Ten vierde wordt het belang van scholing voor geestelijk verzorgers na rampen benadrukt vanuit de ervaringen in de USA en Duitsland. Ten vijfde wordt in de Nederlandse hulpverlening na rampen een veerkrachtig mensbeeld geschetst. Geestelijk verzorgers beschrijven veel meer een relationeel mensbeeld in de hulpverlening na rampen. En ten zesde wordt een visie gegeven op geestelijke verzorging na rampen. Waarbij in de handreikingen de nadruk ligt op het professioneel begeleiden vanuit zingevingsvragen en spiritualiteit lijken geestelijk verzorgers zelf meer te spreken over naastenliefde en nabijheid.

Geconcludeerd wordt dat geestelijke verzorging na rampen nog in de kinderschoenen staat. Er is nagenoeg geen onderzoek en reflectie op de beschikbare bronnen. Het is daarom belangrijk dat er onderzoek komt naar geestelijke verzorging na rampen om het vakgebied verder te professionaliseren. De inzet van geestelijke verzorging in Groningen kan daaraan een bijdrage leveren.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inleiding	5
Hoofdstuk 1: Aardbevingen in Groningen een doorgaande ramp	7
Inleiding.....	7
1.1 De definitie van een ramp.....	7
1.2 De geschiedenis van de aardgasboringen in Groningen.....	8
1.3 Aardbevingen in Groningen	10
1.4 Gevolgen van de aardbevingen in Groningen	13
1.5 Maatschappelijke verontwaardiging en protest	17
1.6 Zingevingvragen in het aardbevingsgebied	20
1.7 Samenvattend: De aardbevingen in Groningen, een ramp?	21
Hoofdstuk 2: Geestelijke verzorging na rampen in Nederland	24
Inleiding.....	24
2.1 De ontwikkeling van de hulpverlening na rampen in Nederland	25
2.2 Psychosociale hulpverlening na rampen in Nederland.....	27
2.3 Literatuur: Geestelijke verzorging na rampen in Nederland	29
2.4 De praktijk: Geestelijke verzorging na rampen in Nederland	33
De Bijlmerramp	33
Nieuwjaarsbrand Volendam.....	34
Vuurwerkramp Enschede.....	36
Aanslag Koninginnedag 2009	36
De Schietramp in Alpen aan den Rijn.....	37
Het luchthavenpastoraat en vliegtuigrampen	38
Wat is wezenlijk in geestelijke verzorging na rampen in Nederland.....	39
2.5 Conclusie	40
Hoofdstuk 3: Geestelijke verzorging na rampen in de USA en Duitsland.....	43
Inleiding.....	43
3.1 Geestelijke verzorging na rampen in de USA	43
Competenties en training van geestelijk verzorgers na rampen.....	49
3.2 Geestelijke verzorging na de aanslagen op 9/11 en de orkaan Katrina	50
11 september 2001 Terroristische aanslagen in New York	50
De orkaan Katrina	52
Wat is wezenlijk tijdens geestelijke verzorging na rampen in de USA	53

3.3 Geestelijke verzorging na rampen in Duitsland	53
Katholieke en Evangelische theologie van Notfallseelsorge.	55
Onderzoek en Notfallseelsorge	55
3.4 Geestelijke verzorging na rampen in Duitsland en de USA een vergelijking met Nederland.....	56
Hoofdstuk 4: Geestelijke verzorging na rampen: Inzet in Groningen	58
Inleiding.....	58
4.1 Acute fase en nafase	59
4.2 De manier van organiseren van geestelijke verzorging.....	60
4.3 Scholing van Geestelijk Verzorgers	61
4.4 Inhoudelijk kader geestelijke verzorging na rampen.....	62
4.5 Mensbeeld na rampen.....	63
4.6 Visie op geestelijke verzorging na rampen.....	64
4.7 Aanbevelingen en verder onderzoek	65
Literatuurlijst	66

Inleiding

Aanleiding

Sinds eind jaren tachtig zijn er in de provincie Groningen aardbevingen door de gaswinningen. De aardbevingen zorgen voor materiële schade, maar ook voor sociaal-emotionele schade.²

In het onderzoek van Gronings Perspectief wordt gepleit voor een integrale interdisciplinaire aanpak om de bewoners in het aardbevingsgebied te ondersteunen. In het regeerakkoord van 2017 komt dit terug en staat dat er geld beschikbaar komt voor zorgprofessionals en geestelijk verzorgers voor de begeleiding van mensen met aardbevings- gerelateerde stressklachten.³

Het platform kerk en aardbeving pleit ook voor geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied omdat mensen kampen met zingevingsvragen waarbij het gaat om verlieservaringen en onzekerheid.⁴ Inmiddels worden er twee parttime geestelijk verzorgers geworven die in Groningen aan het werk kunnen. Dit onderzoek kijkt naar de mogelijkheden voor de inzet van geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied in Groningen.

Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Er kampen ongeveer 10.000 volwassenen met stress gerelateerde gezondheidsproblemen door de aardbevingen. Berekeningen laten zien dat er jaarlijks vijf mensen overlijden door deze stress gerelateerde gevolgen.⁵ Dit onderzoek is maatschappelijk relevant, omdat het meer inzicht geeft in de mogelijkheid van geestelijke verzorging bij het verminderen of voorkomen van (verergering van) gezondheidsklachten bij inwoners door de aardbevingen.

In wetenschappelijke literatuur is geen specifieke onderzoek beschikbaar over geestelijke verzorging en aardbevingen. Wel is er literatuur over geestelijke verzorging bij rampen in Nederland en in het buitenland. In dit onderzoek wordt gekeken in hoeverre de literatuur over geestelijke verzorging en rampen kan worden toegepast op de situatie in Groningen.

² Verschillende onderzoeken naar de gevolgen van de aardbevingen in Groningen

- Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Aardbevingsrisico's in Groningen onderzoek naar de rol van veiligheid van burgers in de besluitvorming over de gaswinning (1959-2014)* (Den Haag: Onderzoeksraad voor veiligheid, 2015)
- Begeleidingscommissie onderzoek aardbevingen *Eindrapport multidisciplinair onderzoek naar de relatie tussen gaswinning en aardbevingen in Noord Nederland*. (1993).
- Tom Postmes et al., *Gevolgen van bodembeweging voor Groningers, ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017* (Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2018)..

³ VVD, CDA, D66 en Christenunie . *Vertrouwen in de toekomst, regeerakkoord 2017-2021*. (2017).

⁴ Jacobine Gelderloos, Liebrecht Hellinga, 'Geestelijke verzorging in aardbevingsgebied is van levensbelang.' Geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://kerkenaarbeving.nl/standpunten/geestelijke-verzorging-in-gasbevingsgebied-is-van-levensbelang/>.

⁵ Postmes, *Gevolgen van bodembeweging*, 110.

Onderzoeksvragen

De kernvraag van deze literatuurstudie is daarom:

Op welke manier kan bestaande literatuur over geestelijke verzorging en rampen van betekenis zijn voor de inzet van geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied in Groningen?

Hieruit volgen de volgende sub vragen:

- Waarom zijn de aardbevingen in Groningen een ramp en waarin verschilt deze ramp van andere rampen? (Beschreven vanuit de geschiedenis, de gevolgen, maatschappelijke verontwaardiging en het eigene aan de Groningse situatie.)
- Wat is er bekend over geestelijke verzorging bij rampen in Nederland?
- Wat is er bekend over geestelijke verzorging bij rampen in het buitenland?
- Hoe kan de literatuur over geestelijke verzorging en rampen bijdragen aan de specifieke behoeften voor geestelijke verzorging in Groningen?

Opzet

Om te kunnen beoordelen op welke manier geestelijke verzorging in Groningen behulpzaam kan zijn is het allereerst belangrijk om de situatie in Groningen goed te schetsen (hoofdstuk 1). Ook wordt er in dit hoofdstuk gekeken in hoeverre de aardbevingen in Groningen als ramp kunnen worden beschouwd. Vervolgens wordt gekeken naar de ervaringen met geestelijke verzorging bij eerdere rampen in Nederland (hoofdstuk 2) en in de USA en Duitsland (hoofdstuk 3). Alle bevindingen uit de eerste hoofdstukken komen samen tot een beantwoording op de kernvraag in hoofdstuk 4. Ook zijn hierin de aanbevelingen voor de inzet van geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied in Groningen te lezen.

Hoofdstuk 1: Aardbevingen in Groningen een doorgaande ramp

Mijn Gronings hart tikt uit de maat, we zijn verkwanseld door de staat.

Theatervoorstelling WVLA⁶

Inleiding

In deze scriptie wordt gekeken naar de mogelijke inzet van geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied in Groningen, vanuit literatuur over geestelijke verzorging en rampen. In dit hoofdstuk wordt er eerst ingegaan op de definitie van een ramp. Vervolgens wordt de situatie in Groningen geschetst aan de hand van de geschiedenis, de gevolgen en de maatschappelijke verontwaardiging omtrent de aardbevingsproblematiek. Daarna zal er worden ingegaan op de specifieke zingevingsvragen van de inwoners van Groningen. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt gekeken in hoeverre de aardbevingen in Groningen als ramp kunnen worden beschouwd.

1.1 De definitie van een ramp

Er bestaan verschillende definities van rampen. Hieronder zullen definities vanuit drie verschillende vakgebieden worden bekeken.

Volgens de Nederlandse wet op de veiligheidsregio's is een ramp:

Een zwaar ongeval of een andere gebeurtenis waarbij het leven en de gezondheid van veel personen, het milieu of grote materiële belangen in ernstige mate zijn geschaad of worden bedreigd en waarbij een gecoördineerde inzet van diensten of organisaties van verschillende disciplines is vereist om de dreiging weg te nemen of de schadelijke gevolgen te beperken.⁷

Deze definitie gaat uit van een perspectief waar veiligheid en hulpverlening centraal staan. In de psychologie, waar het gaat om de behandeling van trauma wordt gezocht naar zogenaamde karakteristieken (*qualifiers*) die een ramp kunnen aanduiden.

⁶ Een zin uit de theatervoorstelling WVLA. Een theatervoorstelling door en over inwoners in het aardbevingsgebied. Een voorstelling voor herkenning en erkenning in 2015.

⁷ Overheid.nl, 'Wet veiligheidsregio's', 2018, [wet], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. beschikbaar via <http://wetten.overheid.nl/BWBR0027466/2018-01-01>.

In het boek *rituelen na rampen* wordt er gekozen voor drie van deze *qualifiers*:

1. *Er is sprake van grote, omvangrijke vernietiging en menselijk leed. Hier staat behalve schade en menselijk leed, de schaal, de omvang, de impact en de uitstraling centraal.*
2. *In nauwe samenhang met (a) is het onheil, het grote ongeluk, collectief van aard. Het betreft niet het individu, maar altijd de groep.*
3. *Als derde is er het feit dat het een plotselinge, onverwachte gebeurtenis betreft. Een ramp is momentaan van aard en niet chronisch.*⁸

Binnen de studie naar rampenstudies bestaan ook verschillende definities voor rampen. In deze definities staat de *coping capacity* centraal. Een ramp wordt als ramp gedefinieerd wanneer er onmogelijkheden zijn van de slachtoffers om zelf aan de crisissituatie te boven te komen en er hulp van buitenaf nodig is om verder leed te voorkomen.⁹

Naast definities van rampen kunnen rampen ook worden verdeeld in verschillende categorieën. Het kan gaan om natuurrampen (overstromingen, aardbevingen etc.), rampen veroorzaakt door mensen (verkeersrampen, technische fouten etc.) en om rampen die het gevolg zijn van een gewapend conflict. Daarnaast kan er onderscheid worden gemaakt tussen een *slow* en een *rapid onset* disaster. Hierbij gaat het erom of een ramp zich ineens voltrekt (aardbeving, orkaan) of dat er sprake is van een sluimerende ramp (hongersnood, langdurige oorlog).¹⁰

1.2 De geschiedenis van de aardgasboringen in Groningen

In de volgende twee paragrafen worden allereerst de belangrijkste gebeurtenissen in de geschiedenis van de aardgaswinning chronologisch weergegeven. Daarna zal er worden ingegaan op de gevolgen van de gaswinning; de aardbevingsproblematiek in Groningen. De geschiedenis van de Nederlandse gaswinningen begint in 1943 bij de ontdekking van olie in Schoonebeek door Shell. Na de tweede wereldoorlog werd door Shell en Esso de Nederlandse aardoliemaatschappij opgericht (NAM). In 1948 werd er voor het eerst aardgas gevonden in Nederland, in het Drentse Coevorden. In 1959 werd het later beroemde gasveld bij Slochteren in Groningen ontdekt. Het Groningse gasveld behoort tot de grootste gasvelden ter wereld.¹¹

⁸ Paul Post, Albertina Nugteren en H.J Zondag, *Rituelen na rampen* (Kampen: Gooi en Sticht, 2002) 27.

⁹ Georg Frerks, *Omgaan met rampen Inaugurale Rede*, ebook (Wageningen, 1999) 12.

¹⁰ Idem.

¹¹ NAM, 'Historie van aardgas en aardolie', geraadpleegd op: 26 mei 2018. Beschikbaar via <https://www.nam.nl/gas-en-oliewinning/het-winnen-van-aardgas/historie-van-aardgas-en-olie.html>.

De ontdekking van het gasveld bij Slochteren grijpt de regering met beide handen aan om aardgas te gaan winnen voor de Nederlandse productie om hier een zo groot mogelijke omzet mee te maken. Vanaf 1963 start de productie van aardgas in Groningen. Voor de inwoners van Groningen leverde de aardgaswinning werkgelegenheid op. Daarnaast zorgde een boorlocatie op privégrond voor pachtbezit en ondersteunde de NAM activiteiten in Groningen.¹²

De verantwoordelijkheid en de verdeling van de inkomsten voor de gaswinning in Groningen wordt geregeld via een constructie die het gasgebouw wordt genoemd. Er werd een NV opgericht die het gas mocht verkopen, dit was de Gasunie (nu Gastera).¹³ Hiermee werd een overeenkomst gesloten tussen de Staat, de Shell, de Exxon en de NAM. In de overeenkomst werd afgesproken dat de NAM het aardgas moest verkopen aan de Nederlandse Gasunie. De NAM kreeg met deze overeenkomst een eeuwigdurende concessie om het gas te mogen winnen. De verkoopprijzen van het gas moeten worden goedgekeurd door het ministerie van Economische zaken. Het Staatstoezicht op de Mijnen (Sodm) moet zorgen voor de veiligheid en gezondheid van de burgers en de werknemers en voor de bescherming van het milieu.¹⁴

Binnen tien jaar maakte driekwart van Nederland gebruik van het Groningse Gas. Daarnaast wordt het Nederlandse gas ook geëxporteerd. De totale inkomsten uit aardgas zijn tussen 1960 en 2013 ongeveer 265 miljard euro. In de jaren '80 was dit 20% van de inkomsten van de overheid. In 2013 was dit nog 10% van de totale inkomsten. Deze inkomsten gaan direct naar de staatskas en vloeien niet terug naar de provincie Groningen.¹⁵

In 1974 werd het beleid op de gaswinning in Groningen aangepast vanwege de oliecrisis. Om niet afhankelijk te zijn van andere landen, wou de regering aardgaswinning uit Nederland stimuleren. De regering besluit tot het kleineveldenbeleid. Er werd eerst aardgas uit kleine velden gewonnen omdat dit financieel aantrekkelijk was. Omdat vanaf 2000 de kleinere velden zo goed als leeg waren werd vanaf toen weer meer aardgas gewonnen uit het Groningse veld. De gevolgen van de aardbevingen in Groningen zorgden ervoor dat in 2014 de beslissing werd genomen om de aardgasproductie te beperken. Begin 2018 werd besloten

¹² Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Aardbevingsrisico's in Groningen onderzoek naar de rol van veiligheid van burgers in de besluitvorming over de gaswinning (1959-2014)* (Den Haag: Onderzoeksraad voor veiligheid, 2015), 33-34.

¹³ De aandeelhouders van de Gasunie zijn de Staatsmijnen (nu Energie beheer Nederland EBN) voor 40% (de enige aandeelhouder van de staatsmijnen is de Staat), de Staat voor 10% en Shell en Exxon (samen vertegenwoordigd in de NAM) beide voor 25%.

¹⁴ Gastera. *Onzichtbaar goud, De betekenis van 50 jaar aardgas voor Nederland.* (Groningen/Zwolle: Waanders, 2009), 47-49.

¹⁵ Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Aardbevingsrisico's*, 21-23.

dat de productie uiteindelijk zal worden gestopt.¹⁶

1.3 Aardbevingen in Groningen

Vanaf 1986 worden in de provincie Groningen aardbevingen geregistreerd. Aardbevingen die worden veroorzaakt door menselijke activiteit, zoals in Groningen, heten geïnduceerde aardbevingen. Zowel bij tektonische aardbevingen als bij geïnduceerde aardbevingen bewegen breuken in de aardkorst langs elkaar. Bij geïnduceerde aardbevingen komt dit niet door de natuurlijke beweging van de aardkorst maar door de daling van de gasdruk.¹⁷

De kracht van aardbevingen wordt gemeten met de schaal van Richter. Bij een tektonische aardbeving vindt de beving plaats op 10-20 kilometer onder de grond. In Groningen vinden de bevingen op ongeveer 3 kilometer onder de grond plaats. Dit verklaart dat aardbevingen die op basis van de score op schaal van Richter niet zo zwaar lijken toch door veel mensen worden gevoeld en tot veel schade leiden.¹⁸

In 1971 werd door de NAM voor het eerst een relatie gelegd tussen bodemdaling en gaswinning. Er werd gesproken over bodemdaling tot maximaal een meter. Er werden gevolgen verwacht voor dijken, gemalen en vaarwegen. In 1975 werd in een nieuw rapport aangegeven dat de bodemdaling minder zou zijn dan de verwachte meter. Er werd in dit rapport niet gesproken over aardbevingen.¹⁹

In 1986 kwam economisch geograaf dr. M.W. van der Sluis met het vermoeden van een verband tussen de aardgaswinning en de aardbevingen. Toen hij hier in 1989 een rapport over schreef werd het verband door de NAM ontkent.²⁰ In 1986 werden ook de eerste Kamervragen gesteld over het verband tussen de gaswinning en de aardbevingen. In het antwoord op deze vragen werd het verband als zeer onwaarschijnlijk maar niet onmogelijk aangeduid.²¹ De relatie tussen de gasboringen en aardbevingen werd allereerst bevestigd door

¹⁶ Ibidem, 34.

¹⁷ Ibidem, 26-37.

¹⁸ Ibidem, 28-29.

¹⁹ NAM, *Over de mogelijkheid van toekomstige oppervlaktedaling in de provincie Groningen als gevolg van aardgasonttrekking uit de ondergrond ter plaatse* (Assen: Nederlandse Aardolie Maatschappij, 1971).

²⁰ M.W. van der Sluis. *Aardbevingen in Noord Nederland over bodemtrilling en bodemdaling*, (Hoogezand: Stuberg, 1989).

²¹ Staten Generaal, 'Aanhangsel Tweede Kamer 1986-1987 nummer 669', [verslag], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via

<https://www.statengeneraaldigitaal.nl/document?id=sgd%3A19861987%3A0001702&zoekopdracht%5Bvergaderjaar%5D%5Bvan%5D=1814+-+1815&zoekopdracht%5Bvergaderjaar%5D%5Btot%5D=1994+-+1995&zoekopdracht%5Bzoekwoorden%5D=aardschok+1986&zoekopdracht%5Bkamer%5D%5B0%5D>.

onderzoekers van de TU Delft.²² Internationaal was al langer aandacht voor het verband tussen gaswinnings- en aardbevingen.²³

Het verband tussen de gaswinning en de aardbevingen werd tot 1993 ontkend door de NAM en de overheid. In dat jaar bevestigde de begeleidingscommissie onderzoek aardbevingen (BOA) in hun rapport het verband tussen gaswinning en aardbevingen onder bepaalde omstandigheden. Het aantal aardbevingen en de kracht van de aardbevingen zouden echter klein zijn. Een aardbeving met een maximale kracht van 3.3 op de schaal van Richter zou mogelijk zijn maar zonder veel gevolgen.²⁴

In 1995 werd er door de NAM in samenwerking met de provincie Groningen voor het eerst een brochure uitgegeven: Gaswinning en aardschokken. Deze brochure moest de bewoners van het bevingsgebied het verband uitleggen tussen de gaswinning en de eventuele aardbevingen. In de brochure werd een kleine kans op lichte schade aan huizen genoemd. Toenemende schadeclaims zorgden echter voor de installatie van de technische commissie bodembeweging (Tcbb) in 2000. Deze commissie adviseert burgers bij schadeclaims. De bewijslast dat de schade is veroorzaakt door aardbevingen ligt namelijk bij de burger. De technische commissie kan, als de burger er met de mijnbouwonderneming niet uitkomt, een onderzoek instellen om te kijken of de schade inderdaad veroorzaakt is door de aardbevingen.²⁵

In 2004 werd er opnieuw een brochure uitgebracht. In deze brochure stond een maximum van 3.8 op de schaal van Richter en de procedure voor een eventueel schadevergoeding werd uitgelegd.²⁶ Na 2004 werd het onderzoek en het meetnetwerk verder uitgebreid. Een beving van 3.5 op de schaal van Richter in augustus 2006 zorgde voor ongerustheid bij de Groningse bevolking. Er ontstond twijfel over de maximale sterkte en de gevolgen van de bevingen zoals genoemd in eerdere rapporten. Deze ongerustheid zorgde niet voor een verandering in het winnen van aardgas. In 2009 werd voor het eerst een commissie vanuit de Groningse bevolking opgericht, de Groninger bodembeweging. De onvrede over de afhandeling van de schade door de NAM werd groter. Gedupeerden voelden zich niet serieus genomen.²⁷

Een KNMI rapport uit 2012 hield ook vast aan een maximale beving van 3.8 op de schaal van Richter. Wel liet het rapport zien dat de aardbevingen sinds 2001 toegenomen zijn in

²² Van der Sluis, Aardbevingen in Noord Nederland, 140-142.

²³ Paul Segall, 'Earthquakes triggered by fluid extraction', *Geology* 17 (1989). 942-946.

²⁴ Begeleidingscommissie onderzoek aardbevingen. *Eindrapport multidisciplinair onderzoek naar de relatie tussen gaswinning en aardbevingen in Noord Nederland*. (1993).

²⁵ Onderzoeksraad voor Veiligheid, Aardbevingsrisico's, 41.

²⁶ Ibidem, 45.

²⁷ Ibidem, 43-47.

hoeveelheid en in kracht. Toekomstige studies zouden daar rekening mee moeten houden. Toen volgde op 16 augustus 2012 een aardbeving van 3.6 op de schaal van Richter bij het Groningse dorpje Huizinge. Deze beving werd door veel mensen als beangstigend beleefd. Na deze beving en uit nieuw onderzoek bleek dat het niet mogelijk was om een maximale kracht voor de aardbevingen in Groningen vast te stellen. Het Sodem reageerde met het advies om de gasproductie in Groningen terug te brengen om de kans op aardbevingen te verlagen. Het Ministerie van Economische Zaken vond op dat moment het advies niet sterk genoeg om de winning aan te passen. Wel zette het ministerie veertien nieuwe onderzoeken uit om een betere afweging te kunnen maken.²⁸

In 2013 werd door verschillende onderzoeken duidelijk dat de gevolgen van de aardbevingen veel groter zijn dan tot dan toe werd verwacht. Tegelijkertijd bleek dat de NAM in 2013 zo'n 10 % meer gas uit de bodem had gehaald dan de jaren daarvoor. Op 17 januari 2014 werd het besluit genomen om de aardgasproductie in Groningen te beperken.²⁹

Op 1 mei 2015 werd de Nationaal Coördinator Groningen aangesteld. Deze coördinator houdt zich bezig met het veiliger en leefbaarder maken van Groningen, het helpen van de bewoners bij versterkingsmaatregelen en het ontwikkelen van een procedure voor het oplossen van conflicten. De periode 2016-2017 lijkt een rustige periode. De gaswinning en het aantal schademeldingen nemen af. In aanloop naar de landelijke verkiezingen kwam er grote nationale aandacht voor de gasboringen in Groningen. De beving in Zeerijp op 8 januari 2018 zorgde opnieuw voor veel onrust. Op 29 maart 2018 werd besloten dat de aardgaswinning uit het Groningse veld volledig stopt. Deze wordt tot 2022 afgebouwd en daarna in de jaren tot 2030 naar nul gebracht.³⁰

Dit betekent niet dat automatisch alle problemen in Groningen zijn opgelost. Op 30 mei 2018 besluit de Nationaal Coördinator Groningen Hans Alders op te stappen uit onvrede met het gevoerde beleid van de minister. Er is op dat moment besloten om een deel van de versterkingsoperatie van huizen in Groningen stil te leggen omdat de gaswinning zal gaan stoppen. Het gaat om 1588 woningen waarvan de bewoners al weten dat hun huis onveilig is. In juni 2018 brengt het Sodem een advies uit voor de versterking van in totaal 5000 woningen. Eerder was er uitgegaan van de versterking van in totaal 23000 woningen. Na het besluit van het stilleggen van de huidige versterkingsoperatie zorgt dit opnieuw voor veel onduidelijkheid

²⁸ Ibidem, 52-56.

²⁹ idem, 52-56.

³⁰ Provincie Groningen. 'Alles op een rij', [tijdschrift], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://www.provinciegroningen.nl/actueel/dossiers/aardbevingen/alles-op-een-rij/>.

en onvrede bij de Groningers. Op 1 juli volgt er een advies van de mijnraad om 1500 woningen te versterken, daarnaast krijgen 7900 woningeigenaren de keuze om hun woning al dan niet te laten versterken. De minister stemt in met dit advies.³¹

1.4 Gevolgen van de aardbevingen in Groningen

Over de gevolgen van de aardbevingen in Groningen is lange tijd niets bekend. Zoals uit de beschreven geschiedenis is gebleken, waren de eerste onderzoeken vooral gericht op het verklaren van de aardbevingen in Groningen, het mogelijke verband met de gasboringen en de mogelijke kracht van deze aardbevingen. In 2013 zet de minister van Economische zaken onderzoeken uit om de belangen rondom de aardgasbevingen goed te kunnen afwegen. Geen van deze onderzoeken gaat over de gevolgen voor de Groningse bevolking.³²

In deze paragraaf worden onderzoeken besproken die wel gaan over de gevolgen voor de Groningse bevolking. Uit deze onderzoeken blijkt dat de gevolgen veel verder gaan dan alleen schade aan gebouwen. Omdat verderop in deze scriptie gekeken zal worden hoe en of geestelijke verzorging ingezet zou kunnen worden in het aardbevingsgebied zijn juist de gevolgen voor de inwoners van Groningen belangrijk. Wat zijn de effecten van de aardgaswinning op de inwoners van Groningen? En welke impact hebben deze gevolgen in het dagelijks leven?³³

Het eerste onderzoek dat ingaat op de gevolgen voor de bewoners in het Groningse aardbevingsgebied, is het onderzoek van de Onderzoeksraad voor Veiligheid uit 2014. Het onderzoek bekeek in hoeverre bij de besluitvorming over de Groningse gaswinning rekening is gehouden met de veiligheid van de bewoners van het gaswinningsgebied, in relatie tot de aardbevingen, in de periode 1959 tot 2014.³⁴

De Onderzoeksraad voor veiligheid trekt drie belangrijke conclusies uit dit rapport. Ten eerste was het ministerie van Economische zaken zowel verantwoordelijk voor de exploitatie als ook voor de veiligheid. Volgens de Onderzoeksraad hadden ook andere ministeries betrokken moeten worden, zodat er ruimte was geweest voor tegengeluid. Ten tweede zijn de NAM, het Staatstoezicht op de mijnen en het ministerie van Economische zaken er vanuit gegaan dat

³¹ RTV Noord, 'Aardbevingen In Groningen', [nieuws], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/aardbevingen>.

³² Onderzoeksraad voor Veiligheid, Aardbevingsrisico's, Bijlage F.

³³ Jorien Holsappel, Wera van Hoof, Jurriaan Jacobs, Michel Duckers. *Psychosociale impact van de aardbevingen in Groningen een analyse van beschikbare onderzoeken*. (Impact 2017), Bijlage 1.

³⁴ Onderzoeksraad voor Veiligheid, Aardbevingsrisico's, 14-15.

kennisinstellingen (KNMI, TNO) voldoende inzicht hadden in de gevolgen van de aardbevingen, dit bleek niet zo te zijn. De Onderzoeksraad vindt dat de NAM geen invulling gaf aan haar zorgplicht door geen integraal en onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek te doen. Ten derde is de communicatie over de gaswinning altijd over de Groningse bevolking gegaan en is er niet met de bevolking gesproken. Dit maakt dat er te weinig rekening is gehouden met de gevoelens van de inwoners van het aardbevingsgebied. De Onderzoeksraad concludeert daarmee dat tot 2013 het belang van de gaswinning voorop heeft gestaan en niet de veiligheid van de inwoners van Groningen.³⁵

In 2017 is een vervolgonderzoek gedaan naar de aanbevelingen van de Onderzoeksraad. Uit dit onderzoek blijkt dat het de betrokken partijen niet is gelukt om de relatie met de Groningse bevolking te herstellen, omdat de aanpak bureaucratisch, procedureel en gefragmenteerd is geweest. Het proces van schadeafhandeling en versterking gaat vooral over financiële compensatie en dit doet geen recht aan de beleving van de Groningse bevolking. Het gaat hier volgens de Onderzoeksraad om een nationaal probleem en dat verdient ook een nationale aanpak.³⁶

Naast het onderzoek van de Onderzoeksraad zijn er vanaf 2014 drieëntwintig onderzoeken gedaan naar de psychosociale impact van de aardbevingen in Groningen. Het gaat hierbij om onderzoeken naar gezondheid, gevolgen voor kinderen, klachten, veiligheid, toekomstperspectief, bestuurlijke vraagstukken, woongenot en kwaliteit van leven. Het landelijk kennis- en adviescentrum Impact, voor psychosociale zorg en veiligheid bij schokkende gebeurtenissen, heeft al deze onderzoeken naast elkaar gelegd. Ze hebben gekeken wat uit de bestaande onderzoeken bekend is over de psychosociale effecten van de aardbevingen in Groningen en hoe dat geduid kan worden vanuit wetenschappelijke literatuur over gezondheid beïnvloedende factoren in vergelijkbare situaties en in situaties van chronische stress. Er is onderscheid gemaakt tussen gezondheid beïnvloedende factoren die van invloed zijn op het individu en factoren die van invloed zijn op de gemeenschap. Al deze factoren vertonen een sterk verband met klachten die trauma gerelateerd zijn.³⁷

Bij de risicofactoren op individueel niveau gaat het om de volgende zaken. Ten eerste een hogere risico op gezondheidsklachten bij vrouwen/kinderen en ouderen. In de onderzoeken naar de gevolgen in Groningen blijkt dat vrouwen en ouderen zich iets onveilig voelen. De

³⁵ Ibidem, 88-89.

³⁶ Onderzoeksraad voor Veiligheid. *Aardbevingsrisico's in Groningen, stand van zaken opvolging aanbevelingen* (Den Haag, 2017).

³⁷ Holsappel, *Psychosociale impact*, 4-5.

tweede risicofactor is een omgeving met weinig sociale steun. In Groningen is er ook een overeenkomst tussen aardbevings-gerelateerde klachten en gemeentes waarin een daling van de bevolkingsgroei is. Sociale steun is wel aanwezig en zorgt voor bescherming. Ten derde een grotere impact als de aardbevingen dichterbij huis plaats vinden en als er sprake is van schade. Ten vierde het verlies van vertrouwen in de overheid. In Groningen is er sprake van ervaren onrecht en wantrouwen jegens de overheid. Ten vijfde een verlies van alles wat van waarde is. In Groningen komt dit tot uitdrukking in de moeizame klachtenafhandeling en de schade en/of het verlies van de eigen woning. Ten zesde niet genoeg toegang tot hulpverlening. In Groningen lijkt dit bevestigd te worden door een grotere toename van gezondheidsklachten dan de toename van het gebruik van zorg. Ten zevende een negatieve kijk op de energiewinning. Hierin is in Groningen een glijdende schaal te zien, er is steeds minder sympathie voor de gaswinning. En ten achtste langdurige onzekerheid. In Groningen is dit duidelijk zichtbaar in de waardedalingen van huizen, de twijfel over sloop en/of versterkingsoperaties en het constante gevoel van onveiligheid. Vooral wanneer er sprake is van meervoudige schade komen meerdere risicofactoren terug bij de Groningse bevolking.³⁸ Bij risico factoren die van invloed zijn op de gemeenschap gaat het ten eerste over het onvermogen van een gemeenschap om de gevolgen van een gebeurtenis te kunnen dragen. In Groningen schatten veel gemeentes zowel de risico's als het kunnen dragen van de gevolgen hoog in. Ten tweede gaat het over een veranderende leefomgeving. In Groningen is dit terug te zien in een sterke betrokkenheid van de inwoners op de gemeenschap in gebieden waar veel aardbevingen zijn. De versterking van sommige woningen lijkt deze verhoudingen onder druk te zetten. Door tijdelijke verhuizingen of de keuzes die gemaakt worden in welke woningen wel en welke niet versterkt worden. En ten derde kan de kwetsbaarheid van groepen mensen worden afgemeten aan de inzet van de burgers zelf, de sociale steun en de economische bronnen.

De risico factoren die van invloed zijn op de gemeenschap laten zien dat er op het sociale niveau mogelijkheden zijn in Groningen. De sociale cohesie is een beschermende factor en wordt op dit moment nog niet voldoende ingezet. Dit kan ervoor zorgen dat een nu nog beschermende factor juist een kwetsbare factor wordt. Het is belangrijk dat de verbinding tussen verschillende organisaties en de inwoners van Groningen tot stand komt en dat er mensen zijn die de regie houden, zodat de Groningse bevolking ook zelf meer regie gaat

³⁸ Ibidem, 11-12.

ervaren. Deze aanpak zou gestart kunnen worden in gemeenschappen waar verschillende risicofactoren samen komen.³⁹

Het meest recente en meest uitgebreide onderzoek over de sociale impact van de aardbevingen is het onderzoeksprogramma Gronings Perspectief (2016-2017). De opdracht voor dit onderzoek kwam van de Nationaal Coördinator Groningen en werd uitgevoerd door de afdeling onderzoek en statistiek van de gemeente Groningen, de GGD (16284 respondenten GGD gezondheidsmonitor, 2912 respondenten Lifelines onderzoek) en de Rijksuniversiteit Groningen (2150 respondenten in Gronings Perspectief panel). In het onderzoek werd gekeken naar de invloed van de gasproblematiek op de ervaren veiligheid, gezondheid en het toekomstperspectief van de inwoners van Groningen.⁴⁰

Het onderzoek concludeert dat er 410.000 Groningers wonen in het gebied waar sprake is van schade door de aardbevingen. 134.363 mensen hebben daadwerkelijk schade aan hun woning bij 68.343 mensen gaat het om meervoudige schade. Inwoners van Groningen met schade aan hun huizen ervaren een toenemende onveiligheid (hierbij gaat het zowel om fysieke veiligheid als om onveiligheid door zorgen over de toekomst, het huis en de schadeprocedures), minder dan de helft van de bewoners met meervoudige schade voelt zich nog veilig in zijn/haar eigen huis. Het afnemende vertrouwen in de overheid zorgt voor een groter onveiligheidsgevoel.⁴¹ Waar het gaat om gezondheid zorgt meervoudige schade voor meer stress-gerelateerde gezondheidsklachten (in totaal 10.000 mensen). De afgelopen twee jaar is er een afname van gezondheid te zien bij deze groep mensen, er is een verhoogde kans op uitvallen op het werk en burn-out. Vooral de afhandeling van de schade is een grote factor van stress. De gezondheidsklachten die voorkomen uit deze stress zorgen voor een vergroting van het gevoel van onrecht. Waar het gaat om het toekomstperspectief is er sprake van een sterke toename in het gevoel van machteloosheid en het verliezen van hoop voor de toekomst. Schade zorgt er daarnaast voor dat bewoners elkaar in toenemende mate steunen en in protest gaan.⁴²

Naast deze gedeelde conclusies van de GGD, gemeente Groningen en Rijksuniversiteit Groningen zijn er ook 64 interviews afgenomen met bewoners uit het Groningse aardbevingsgebied. Uit deze interviews blijkt dat er grote verschillen zijn tussen de ervaren stress van bewoners. Door bijna iedereen wordt de schadeprocedure als stressvol ervaren. Andere thema's die in de interviews veel naar voren kwamen waren: het sociale netwerk, de

³⁹ Ibidem, 14-15.

⁴⁰ Postmes, Gevolgen van bodembeweging, 3.

⁴¹ Ibidem, 20-42.

⁴² Ibidem, 42-55.

vergelijking met ander leed, de schade als *fact of life* en de onderdrukking van negatieve gevoelens.⁴³

Binnen de terugkerende thema's in de interviews worden drie soorten stressverloop aangeduid. Allereerst zijn er de mensen met constante lage stress, in deze groep zitten ook mensen met meervoudige schade. Het lukt de geïnterviewden met lage stress beter om te relativieren. Ten tweede is er een groep mensen met toenemende stress tot een hoog niveau. Dit gaat vaak gepaard met mensen die al vroeg een bewustzijn hadden rondom de gaswinningsproblematiek (in de jaren 90). In deze groep wordt de problematiek ook vaak verweven met persoonlijke problemen. Ten derde zijn er sterk wisselende niveaus van stress, dit wisselt per deelnemer en per gebeurtenis. Bij deze groep mensen zorgt het gevoel geen keuze te hebben voor extra stress en machteloosheid.⁴⁴

De gevolgen van de aardbevingen zijn groot. Als de gezondheidsklachten worden gecombineerd met wetenschappelijke kennis dan gaat het om het overlijden van 5 of meer mensen per jaar als gevolg van de aardbevingsproblematiek. Er wordt door de verschillende partijen dan ook gepleit voor een integrale en interdisciplinaire aanpak. Hierbij staan het voorkomen van schade, het beperken van de maatschappelijke gevolgen, het centraal stellen van veiligheid, gezondheid en vertrouwen en het betrekken van de bestaande sociale verbanden centraal.⁴⁵

1.5 Maatschappelijke verontwaardiging en protest

In de hierboven beschreven paragrafen zijn de geschiedenis en de gevolgen van de aardbevingen belicht. In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op de beleving van inwoners van het aardbevingsgebied en de gevolgen daarvan voor de maatschappelijke verontwaardiging en het protest van de afgelopen jaren. Ook wordt er gekeken naar de toenemende media-aandacht.

De eerste keer dat de bevolking uit Groningen zich lieten horen omtrent de gaswinning was in de jaren 80. De Willem Betongroep waarschuwde toen voor bodemdaling.⁴⁶ Vanaf 2009 zijn door de Groningse bevolking verschillende groepen opgericht om samen actief op te treden tegen de aardgaswinning. Een aantal van deze groepen worden hieronder in tabel 1 weergegeven.

⁴³ Ibidem, 86-109.

⁴⁴ Idem, 86-109.

⁴⁵ Ibidem, 110-122.

⁴⁶ Margriet Brandsma, Heleen Ekker, Reinalda Start. *De gaskolonie, van nationale bodemschat tot Groningse tragedie*, (Groningen: Passage, 2017), 77.

	Opgericht:	Doelstellingen:	Activiteiten:
Groninger Bodembeweging.	- 2009 - 3000 leden	- Opkomen voor mensen met schade. - Het bereiken van Nederland via de media. - Veiligheid van de inwoners van Groningen	- Organiseren fakkeltocht, deelname 10.000 mensen. - Oprichting stichting recht voor Groningen: rechtszaken voor gedupeerden met behulp van giften.
Groninger Gasberaad	2015 Als vervolg op dialoogtafel Groningen	- Het vergroten van de betrokkenheid van bewoners en organisaties bij het uitvoeren van het meerjarenprogramma van de <i>Nationaal Coördinator Groningen</i> .	- Het weergeven van persoonlijke belevingsverhalen - Meedenken met de Nationaal Coördinator Groningen.
Schokkend Groningen	2013	- Laten horen dat het anders moet in Groningen. - Oproepen tot (ludieke) acties om een signaal af te geven.	- Informatiebijeenkomsten - Het aangeven van collaborateurs.
Platform kerk en aardbeving		- Vanuit de kerken aansluiten bij vragen rondom veiligheid, toekomst en onzekerheid. - Gezamenlijke zoektocht naar inspiratie en moed.	- Pelgrimage door het aardgasgebied. - Het luiden van de kerkklokken tijdens de fakkeltocht. - Kerkdienst in het kamp van de hongerstakers. - Liturgie aanbevelingen. - Project op verhaal komen
Nederland laat Groningen niet zakken	Sociale media groep	- Het delen van artikelen en wetenswaardigheden rondom de aardbevingsproblematiek. - Op initiatief van Freek de Jonge	
Houd Groningen overeind	Sociale media groep	- Wetenswaardigheden rondom de gaswinningsproblematiek in Groningen.	
Groningers in opstand	Sociale media groep	- Grootste sociale mediagroep met 23000 leden het delen van nieuws rondom de aardbevingen.	
Van Graan naar banaan.		- Snelle stopzetting van de gaswinning in Groningen. - Eerlijke financiële compensatie voor de Groningers.	- Ludieke acties (plakken van stickers, planten van bollen).
Waakzaam Wolderdorp, stop gaswinning de Marne, dorpsbelangengroep versterking Oudeschild.		- Groepen die zich richten op bepaalde dorpen.	

Al deze initiatieven laten zien dat vanuit de provincie Groningen protest is tegen de aardbevingsproblematiek. Dit protest komt de laatste vier jaar pas echt op gang. In het boek: De gaskolonie, van nationale bodemschat tot Groningse tragedie worden mogelijke redenen genoemd waarom niet eerder geprotesteerd is door de Groningse bevolking. Dit doen ze door dit aan verschillende Groningers te vragen.

Allereerst wordt de nuchterheid van de Groningse bevolking genoemd. Ten tweede wordt gezegd dat veel Groningers niet van zich laten horen omdat ze niet geloven dat ‘Den Haag’

⁴⁷ Bronnen uit tabel:

Groninger Bodembeweging, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.groninger-bodem-beweging.nl/>. Groninger Gasberaad, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://gasberaad.nl/>. Schokkend Groningen, geraadpleegd op 21 augustus 2018. Beschikbaar via <http://schokkend-groningen.nl/website/schokkend-groningen-nl>. Platform Kerk en Aardbeving, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://kerkenaardbeving>. Van graan naar Banaan, geraadpleegd op 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.vangraannaarbanaan.nl/>.

naar hen luistert. Daarnaast zouden de Groningers gewend zijn aan de gasboringen en er net als de NAM en de Nederlandse overheid vanuit zijn gegaan dat het zo'n vaart niet zou lopen. Ook wordt het cultuurverschil genoemd, daar waar het gaat om het taxeren van de schade. Hiervoor komen schade-experts uit heel Nederland. In Groningen treffen ze huizen aan met achterstallig onderhoud. De experts gingen ervan uit dat de NAM niet verantwoordelijk gesteld kan worden voor achterstallig onderhoud. Voor Groningers zijn deze huizen echter prima. Ze hebben er nooit aan gedacht hun huis op te knappen. Een laatste reden die wordt genoemd voor het lang uitblijven van protest, is het financiële voordeel dat veel Groningers hebben gehad van de gaswinning. Het gaat dan om de boeren met een boorput op hun land, belastingen die aan de gemeentes werden betaald door de NAM en de grotere werkgelegenheid in Groningen.⁴⁸

De protesten van de bewoners van Groningen hebben ervoor gezorgd dat er de afgelopen jaren ook veel aandacht was voor de aardbevingsproblematiek in het nieuws en de kranten. Er is onderzoek gedaan naar hoe de gasboringen de afgelopen 25 jaar (1990-2016) in de media kwamen. Hiervoor werden vijf Nederlandse kranten (Dagblad van het Noorden, NRC Handelsblad, de Volkskrant, de Telegraaf en het Algemeen Dagblad) bestudeert. Er werden 2265 relevante artikelen gevonden: 64% uit het Dagblad van het Noorden, 36% uit landelijke media.⁴⁹

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat hoewel er vanaf 1990 sprake is van aardbevingen er in de landelijke kranten tot 2012 weinig tot geen aandacht is voor het risico op aardbevingen in Groningen. In de lokale krant werd vanaf 1999 regelmatig een bericht geplaatst over de aardbevingen. Vanaf 2013 werd de berichtgeving in zowel de lokale krant als in de landelijke kranten vertienvoudigd.⁵⁰ Het aantal artikelen met een persoonlijk verhaal is in de loop van de tijd toegenomen. Na 2012 is er jaarlijks meer aandacht voor politieke onenigheid in de berichtgeving en vanaf 2013 werd de berichtgeving negatiever tegenover de gaswinning.⁵¹

Naast de toename van de krantenartikelen was er ook toenemende aandacht voor de Groningse aardbevingsproblematiek op de televisie. Er werd in nagenoeg alle bekende talkshows (Pauw en Witteman, de wereld draait door, Zondag met Lubach) aandacht besteed aan de aardbevingen. Ook werden er verschillende documentaires gemaakt. Daarnaast vroeg

⁴⁸ Brandsma, De Gaskolonie, 157-167.

⁴⁹ Alette Eva Opperhuizen, Kim Schouten, Erik Hans Klijn. 'Framing a conflict! How media report on earthquake risks causes by gas drilling' *Journalism Studies* (2018), 5-6.

⁵⁰ Opperhuizen, Framing a conflict, 11-12.

⁵¹ Ibidem, 12-15.

Freek de Jonge als bekende Nederlander en Groninger aandacht voor de aardbevingen met een petitie. In korte tijd ondertekenden 210.067 mensen deze petitie.

1.6 Zingeingsvragen in het aardbevingsgebied

Het bekend worden van de gevolgen van de aardbevingen en de toenemende maatschappelijke verontwaardiging en media-aandacht, laten steeds beter zien wat er in Groningen aan de hand is. Deze toenemende aandacht doet nog geen recht aan de zingeingsvragen van de inwoners van Groningen. Hoewel er niet specifiek onderzoek gedaan is naar de zingeingsvragen van de Groningse bevolking, vallen deze vragen af te leiden uit de interviews van het Gronings Perspectief onderzoek en uit enkele e-mails van voorgangers van kerken in de gemeente Groningen aan het platform kerk en aardbeving.

Wanneer het gaat om zingeingsvragen dan gaat het over een proces waarbij mensen antwoord geven op het leven zelf. Dat wat mensen meemaken in het leven zorgt ervoor dat mensen vragen stellen aan het leven. Deze vragen worden aangewakkerd door drie verschillende zaken. Allereerst gaat het hierbij om contingentie ervaringen, hierbij staat de discrepantie tussen het leven zoals het is en het leven zoals het ook zou kunnen zijn centraal. Het kan hierbij gaan om positieve en om negatieve ervaringen. De kern van deze ervaringen laat ons zien het leven niet te kunnen controleren. Contingentie ervaringen vragen in hun antwoorden om orde en samenhang. Ten tweede worden zingeingsvragen aangewakkerd door de breuken in het leven. Het gaat hierbij om die ervaringen die de mens laten voelen dat het leven niet is zoals het zou moeten zijn. De breuken in het leven van mensen vragen om een antwoord van verbondenheid en heelheid. Als derde worden zingeingsvragen aangewakkerd door de ambivalentie van het leven. Het gaat hierbij om het aangaan van het leven en het uithouden in het leven. De ambivalenties in het leven vragen om een antwoord van richting en doel.⁵²

Wanneer er gekeken wordt naar hoe de slachtoffers in het aardbevingsgebied antwoord geven op het leven zelf, komen we verschillende zingeingsvragen tegen. In tabel 2 wordt gekeken naar enkele van deze vragen die (kunnen) worden opgeroepen door het leven met de aardbevingen. Het gaat hierbij om verschillende soorten vragen. Er zijn vragen over het persoonlijke leven, over het verhouden tot de omgeving of instanties, over verleden en over toekomstperspectief.

⁵² J. D. Smit, *Antwoord geven op het leven aelf, een onderzoek naar de basismethodiek van de geestelijke verzorging* (Delft: Eburon, 2015) 62-68.

	Contingentie ervaringen	Breuklijnen in het leven	Ambivalentie van het leven
Nadere specificatie in relatie tot de aardbevingsproblematiek	- De aardbevingen zorgen voor de steeds terugkerende ervaring van de onzekerheid van ons bestaan. Hierdoor kan er een situatie ontstaan waarin het niet meer lukt mogelijkheden te vinden om deze ervaringen te interpreteren vanuit het eigen levensverhaal.	- De aardbevingen zorgen voor letterlijke breuken en Breuklijnen in de levens van de mensen in Groningen. De datum van de aardbeving, de schade die toen ontstond aan het huis. De datum van de eerste brief aangaande de schadeafhandeling. Dit zijn allemaal breuklijnen, in de levens van de mensen in Groningen. Deze breuken vragen erom gehoord te worden en bevestigd.	- Er zijn tegenstrijdige gevoelens en behoeftes waar de bewoners van Groningen zich tot moeten verhouden. Het gaat er om hoe het uit te kunnen houden in de situatie in Groningen. Een situatie met ambivalentie tussen rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid, veiligheid en onveiligheid.
Vragen die aan het leven gesteld worden door de aardbevingsproblematiek	- Hoe gaat mijn toekomst eruit zien? (versterking/afbreken/afwachten/verhuizen) - In hoeverre ben ik afhankelijk van instanties en in hoeverre kan ik zelf het vervolg van mijn leven bepalen? - Hoe zorg ik ervoor dat niet mijn hele dag draait om de schadeafhandeling? - Welke houding moet ik aannemen tegenover de verschillende hulpinstanties wanneer ik steeds niet gehoord word? - Op welke manier kan ik nadenken over mijn toekomst in Groningen als er zoveel onzekerheid is? - Op welke manier kan ik nog actievoeren tegen de gaswinning nu ik niet word gehoord? - Hoe moet ik me verhouden tot mijn buurman nu zijn woning wel definitief versterkt gaat worden?	- Kan mijn leven ooit weer zo worden als het was? - Op welke manier kan ik me ooit nog veilig voelen? - Hoe kan ik rouwen om dat wat ik verloren heb (huis, gevoel van veiligheid)? - Hoe kan ik al deze ervaringen verwerken? - Hoe kan ik me verbonden blijven voelen met mijn dorp, nu het er zo anders uitziet? - Hoe kan ik ooit nog de schoonheid van Groningen zien nu dit zo is vertroebeld door al deze ervaringen? - Hoe kan ik me verhouden tot gevoelens van onrechtvaardigheid? - Hoe kan ik de Nederlandse Regering en de NAM ooit weer vertrouwen? Hoe kan ik überhaupt weer leren leven vanuit vertrouwen? - Hoe kan ik me verbonden blijven voelen met God als mij zoveel onrechtvaardigheid wordt aangedaan?	- Hoe kan ik aan de ene kant mensen vertrouwen en aan de andere kant ervaren dat de Nederlandse Overheid niet te vertrouwen is? - Hoe kan rechtvaardigheid over andere thema's samen gaan met de onrechtvaardigheid die ik ervaar in de schadeafhandeling? - Hoe wil ik mijn leven verder leven en waar wil ik kracht aan ontlennen? - Blijf ik in een onveilig huis wonen in een dorp wat me vertrouwd is? Of ga ik wonen in een veilig huis op een plaats die ik niet ken? - Geef ik mijn kinderen wel een goede basis door middenin het aardbevingsgebied te wonen? - Waarom zou ik nog verder leven als mijn huis, mijn veilige plek en mijn verleden van me worden afgenomen?

Elk mens moet zich in zijn leven verhouden tot ambivalentie/contingentie en breuklijnen. Deze vragen komen bij de meeste mensen echter niet dagelijks naar boven, ze vlammen in sommige periodes op en in andere kabbelen ze mee met het leven. Van de Groningse bevolking wordt gevraagd zich dagelijks tot deze vragen te verhouden. De constante ervaringen van ambivalentie/contingentie en breuklijnen door het wonen in het aardbevingsgebied, zorgen ervoor dat deze zingevingsvragen steeds weer worden opgeroepen. De moedeloosheid rondom de schadeafhandeling en het niet gehoord worden komen centraal te staan, dit zorgt ervoor dat er geen uitzicht komt op antwoorden en geen ruimte voor het vermogen tot betekenisgeving.

1.7 Samenvattend: De aardbevingen in Groningen, een ramp?

In dit hoofdstuk is stilgestaan bij de geschiedenis en de gevolgen van de aardgaswinning in Groningen in de afgelopen 55 jaar. In deze 55 jaar is de aardgaswinning in Groningen zeer belangrijk geweest voor het verwarmen van huizen in Nederland en als inkomstenbron voor de Nederlandse staat. De aardgaswinning en verkoop werd gezien als een zegen voor

Nederland.

Langzaam werd duidelijk dat de winning van aardgas ook een keerzijde kent. In 1986 werden er voor het eerst vragen gesteld over mogelijke bodemdaling. Pas in 1993 werd bevestigd dat de aardgasboringen konden zorgen voor aardbevingen. Dit zorgde niet voor direct ingrijpen. Na de aardbeving in 2012 in Huizinge komt er meer aandacht voor de situatie in Groningen. Deze aandacht komt via de media, via groepen Groningers die zich organiseren en via verschillende onderzoeken. De Onderzoeksraad voor Veiligheid concludeert dat er tot 2013 geen rekening is gehouden met de veiligheid van de inwoners van Groningen bij de aardgaswinning. Ook is er sprake van belangenverstrengeling. Door de ingewikkelde constructie van het gasgebouw is het ministerie van Economische zaken zowel verantwoordelijk voor de exploitatie als voor de veiligheid. Verdere onderzoeken laten zien dat er 134.363 mensen zijn met schade aan hun woning. Bij 68.343 mensen gaat het om meervoudige schade. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat er niet alleen schade is aan woningen maar ook schade aan mensen.

Uit het onderzoek van Gronings Perspectief blijkt dat 10.000 mensen met meervoudige schade last hebben van acute stress-gerelateerde gezondheidsproblemen. Slechts 48% van deze mensen voelt zich thuis veilig. Daarnaast zijn bewoners met meervoudige schade de afgelopen twee jaar achteruitgegaan in gezondheid ten opzichte van mensen zonder schade en voelen zich minder hoopvol, boos en in grote mate machteloos.

De Groningse bevolking voelt zich in grote mate onrechtvaardig behandeld. Daarnaast voelen ze zich niet serieus genomen door de overheid en de NAM. Hoewel verschillende rapporten al jaren uitwezen dat de gaswinning kon zorgen voor aardbevingen werden er geen maatregelen genomen en werd lange tijd het verband tussen de aardgaswinning en de aardbevingen zelfs ontkend. In 2013 werd een record hoeveelheid gas uit de Groningse bodem gehaald. Na verschillende beloftes tot verlaging van de gaswinning werd op 29 maart 2018 besloten dat de gaswinning tot 2022 zal worden afgebouwd en in 2030 zal stoppen. Hoewel veel Groningers opgelucht zullen ademhalen bij dit besluit, hebben de afgelopen jaren ervoor gezorgd dat het vertrouwen van de Groningse bevolking in de overheid en de NAM is afgenomen. De ingewikkelde schade afhandelingsprocedures en de huidige discussie over de versterking van woningen dragen niet bij aan het opbouwen van dit vertrouwen.

De aardbevingsproblematiek is vanaf 2012 veelvuldig in de media geweest. Naast de media-aandacht verenigt de Groningse bevolking zich vanaf 2012 steeds vaker in verschillende actiegroepen. Er worden verschillende protestacties georganiseerd en de Groningse bevolking laat steeds meer van zich horen.

De aardbevingen en de gevolgen daarvan zorgen voor zingevingsvragen bij de Groningse bevolking. Ten eerste zijn er zingevingsvragen die gaan over contingentie. De bewoners van Groningen moeten zich verhouden tot de steeds terugkerende aardbevingen en de voortdurende onzekerheid. Ten tweede zijn er zingevingsvragen die gaan over de breuken in het leven. In Groningen gaat het hier over letterlijke breuken in huizen en in het gevoel van veiligheid. Ten derde zijn er zingevingsvragen rondom ambivalentie. Hoe moet je het als Groninger uithouden tussen rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid en tussen veiligheid en onveiligheid. Deze vragen omvatten het hele leven en gaan over verschillende thema's zoals: Het persoonlijke leven, het verhouden tot instanties en omgeving, het verleden en toekomstperspectief.

Zowel het Gronings Perspectief onderzoek als de Onderzoeksraad voor Veiligheid pleit voor een integrale, interdisciplinaire aanpak. Tot nu toe zijn er goede bewegingen zichtbaar maar is de hulp nog te gefragmenteerd. Deze integrale, interdisciplinaire aanpak vinden we ook terug in het regeerakkoord van 2017. Hierin wordt ook vermeld dat er geld beschikbaar komt voor zorgprofessionals en geestelijk verzorgers voor de begeleiding van mensen met psychische klachten en zingevingsvragen, inmiddels loopt er een vacature voor twee parttime geestelijk verzorgers die ingezet gaan worden in het aardbevingsgebied. De aardbevingen in Groningen vragen langs contingentie ervaringen, breuklijnen en ambivalentie om antwoorden op het leven zelf.⁵³

De omvang, de hoeveelheid slachtoffers en de grote gevolgen van de aardbevingen in Groningen zorgen ervoor dat er gesproken kan worden van een ramp. Deze ramp is bijzonder omdat het een ramp is die wordt veroorzaakt door mensen (gaswinning) maar die zich uit als een natuurramp. Daarnaast is het een ramp die zich uitstrekt over een lange tijd (slow disaster). In deze scriptie zullen we dan ook spreken van een doorgaande ramp.

In het vervolg van deze scriptie zal er gekeken worden hoe geestelijke verzorging eerder is ingezet bij rampen in Nederland en het buitenland. Daarna zal er gekeken worden of en hoe de geestelijke verzorging kan bijdragen aan de problematiek in Groningen.

⁵³ VVD, CDA, D66 en Christenunie . *Vertrouwen in de toekomst, regeerakkoord 2017-2021*. (2017).

Hoofdstuk 2: Geestelijke verzorging na rampen in Nederland

*En hoe nu verder, straks, als het gewone leven herneemt,
als de jongeren gekwetst en geschonden, weer in ons midden komen?*

Hoe hervinden ze hun plaats in de gemeenschap?

*En waar hervinden wij de veerkracht en de inspiratie om blijvend voor ze te zorgen?*⁵⁴

Inleiding

Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, gaat het bij een ramp om grote omvangrijke vernietiging, menselijk leed en om een plotselinge onverwachte gebeurtenis. De afgelopen eeuw hebben in Nederland meerdere rampen plaatsgevonden. Bijvoorbeeld: Tweede Wereldoorlog 1940-1945, Watersnoodramp 1953, treinramp in Harmelen 1962, Windhoos in Chaam 1967, Bijlmermeerramp 1992, Herculesramp 1996, Dakotaramp 1996, Legionellabestemming Bovenkarspel 1999, vuurwerkramp Enschede 2000, Nieuwjaarsbrand Volendam 2001, cellenbrand Amsterdam 2005, Q-koorts (2006-2009), de aanslag op Koninginnedag (2009), het schietincident in Alpen aan den Rijn (2011).⁵⁵ Daarnaast zijn er ook rampen in het buitenland waarbij Nederlanders betrokken waren. Door deze rampen worden vaak niet hele gemeenschappen maar individuen uit Nederland getroffen. Het gaat dan om: Vliegcrash Tenerife 1977, Zanderij 1989, Faro 1992, bootcrash Achille Lauro 1994, de aanslagen in New York op 9/11 2001, tsunami 2004, vliegcrash in Tripoli (2011) de MH17 2014.⁵⁶

In dit hoofdstuk wordt eerst de hulpverlening na rampen in Nederland uitgelicht. Hierbij ligt de focus op de psychosociale hulp na rampen en de nafaase van rampen. Onder de nafaase wordt ook de inzet van geestelijke verzorging gerekend. Centraal in dit hoofdstuk staat de vraag op welke manier geestelijke verzorging is ingezet bij vijf rampen in Nederland en bij het Luchthavenpastoraat.

⁵⁴ Jan Berkhout, *Pastoor van Volendam* (Utrecht: Kok, 2004), 83.

⁵⁵ Peter G. van der Velden, Henriët van Middendorp, 'Rampen En Calamiteiten', *Psychologie & Gezondheid* 36, no. 3 (2008): 101-104, 101.

⁵⁶ *Ibidem*, 101.

2.1 De ontwikkeling van de hulpverlening na rampen in Nederland

Wanneer een ramp zich in Nederland voordoet, moet er snel sprake zijn van rampenbestrijding. Daarbij zijn verschillende partijen betrokken, namelijk de brandweer, politie, ambulance, huisartsen, ziekenhuizen, GGD, GGZ, maatschappelijk werk, gemeentelijke instellingen, overheden, woningbouwcoöperaties, bedrijven, belangenverenigingen van slachtoffers, onderzoeksinstellingen, externe adviseurs etc.⁵⁷ Het is niet altijd vanzelfsprekend geweest dat deze hulp direct na een ramp werd ingezet. Vanaf de Tweede Wereldoorlog is de rampenhulpverlening in Nederland aangepast, veranderd en verbeterd. De mogelijke gevolgen na rampen werden steeds duidelijker door verschillende internationale onderzoeken en de media kreeg een grotere rol waardoor rampen rechtstreeks de huiskamers binnenkwamen. Hierdoor werd de noodzaak om adequate hulpverlening in te zetten duidelijker en de aandacht voor rampen steeds professioneler.⁵⁸ De allereerste onderzoeken over de gevolgen na rampen gaan over angst en uitvalsverschijnselen bij frontsoldaten in de Amerikaanse Burgeroorlog (1861). Daarna zorgden de Eerste en Tweede wereldoorlog voor meer wetenschappelijke kennis over de gevolgen van rampen. De reactie op extreme stress wordt pas in de tweede helft van de twintigste eeuw als ziekteverschijnsel gezien. Onderzoeken onder veteranen van de Vietnamoorlog en slachtoffers van de concentratiekampen zorgden hiervoor. In 1980 werd het begrip PTSS opgenomen in de DSM, dit zorgde voor erkenning van gevolgen van ingrijpende ervaringen. Waar deze gevolgen eerder geduid werden als gevolgen die bij het leven horen is er nu sprake van toegenomen medicalisering, juridisering en wordt van de maatschappij verwacht dat er oplossingen aangedragen worden voor psychisch lijden.⁵⁹ Tegenwoordig is het duidelijk dat rampen kunnen zorgen voor gevolgen op zowel korte als op lange termijn. Mensen die een ramp meemaken kunnen gevolgen ondervinden op lichamelijk en/of psychisch vlak, ook is er sprake van lichamelijk onverklaarbare klachten.⁶⁰ De gezondheidsklachten na een ramp kunnen worden ingedeeld in fasen. Verschillende onderzoeken geven verschillende benamingen aan deze fasen, het verloop is echter vergelijkbaar. In deze scriptie wordt de indeling aangehouden zoals in de multidisciplinaire

⁵⁷ Idem.

⁵⁸ J.E. Ellemers, "Rampen In Nederland", *Sociologische Gids* 48, no. 3 (2001): 231-252, 233.

⁵⁹ Gezondheidsraad, *Gevolgen van rampen voor de gezondheid op middellange en lange termijn* (Den Haag: Gezondheidsraad, 2006), 34-35.

⁶⁰ Lichamelijk onverklaarbare klachten: Lichamelijke klachten zonder aantoonbare lichamelijke oorzaken en waarvan een direct verband met de ramp ontbreekt. Het gaat om klachten als aanhoudende hoofdpijn, vermoeidheid, maagpijn, gewrichtspijn en spierpijn.

richtlijn psychosociale hulp.⁶¹

Dit model bestaat uit vier fasen. Allereerst de impactfase, hierbij gaat het om de eerste uren en dagen na de ramp. In deze fase zijn vooral overleven en zorgen voor het fysieke welzijn van jezelf, dierbaren en bezittingen belangrijk. Ten tweede de honeymoon hierbij gaat het over de eerste weken tot maanden na de ramp. In deze fase zijn er vaak veel hulpverleners op de been. In deze fase is er ook vaak sprake van een grote verbondenheid tussen getroffenen en niet getroffenen. Ten derde volgt de fase van desillusie, enkele maanden tot jaren na de ramp. De aandacht van hulpverleners en de media neemt af en mensen doen een poging om het gewone leven weer op te pakken. Juist in deze fase lukt het sommige slachtoffers niet om het leven weer aan te gaan. Ten vierde is er de fase van re-integratie en herstel, enkele maanden tot jaren na de ramp. Mensen realiseren zich dat ze hun leven weer moeten opbouwen en dat ze dit grotendeel op eigen kracht moeten doen. Het is voor iedereen verschillend wanneer deze vierde fase begint.⁶²

Een ramp doet een groot beroep op het menselijke aanpassingsvermogen. Het is dan ook normaal dat er in de acute fase sprake is van stressreacties. In de meeste gevallen worden deze klachten vanzelf minder en verdwijnen. Als deze klachten niet verdwijnen kan er sprake zijn van: depressiviteit, angst en posttraumatische stressverschijnselen. Gemiddeld heeft 20 tot 50 procent van de mensen een jaar na een ramp nog last van klachten. Daarnaast kunnen lichamelijke en psychische klachten na rampen ook gevolgen hebben op andere levensgebieden. Het gaat hierbij om rouw, verlies van levenskwaliteit, afname van leer- en arbeidsprestaties, toename van het gebruik van gezondheidsvoorzieningen, huisvestingsproblemen, financiële problemen en de verandering van het levensperspectief van mensen door het meemaken van een ingrijpende gebeurtenis.⁶³

Direct na een ramp is het belangrijk dat de hulpverlening gericht is op het herstellen van veiligheid en het voorkomen van nieuwe onzekerheid. Dit zorgt ervoor dat de psychische schade op middellange en lange termijn wordt beperkt. In Nederland wordt deze hulpverlening vanaf 2000 geregeld door de Geneeskundige Hulp bij Ongevallen en Rampen (GHOR). De GHOR heeft drie taken. Ten eerste het coördineren van de openbare gezondheidszorg bij ongevallen en rampen. Ten tweede moet alle medische hulpverlening worden gecoördineerd. En ten derde zorgt de GHOR ervoor dat mensen, die dat nodig

⁶¹ Werkgroep multidisciplinaire richtlijnontwikkeling psychosociale hulp bij rampen en crises, *Multidisciplinaire richtlijn psychosociale hulp bij rampen en crises* (Diemen: Impact, 2014), 19-20.

⁶² Ibidem, 21.

hebben, na een ramp psychosociale hulp krijgen.⁶⁴

2.2 Psychosociale hulpverlening na rampen in Nederland

Voor de inzet van psychosociale hulpverlening na rampen is de multidisciplinaire richtlijn psychosociale hulp bij rampen en crises (PSH) gepubliceerd door het kenniscentrum Impact. In dit document staan algemene principes en aanbevelingen gebaseerd op wetenschappelijke kennis om getroffenen van een ramp zo goed mogelijk psychosociaal te ondersteunen. Dit document kan binnen de GHOR worden gebruikt om de psychosociale hulp per veiligheidsregio zo goed mogelijk te regelen.⁶⁵

De PSH wordt onderscheiden in vijf categorieën. Allereerst de basishulp. Hierbij gaat het om veiligheid, medische zorg, eten & drinken en onderdak. Ten tweede gaat het over informatievoorziening. Zowel informatie over de gebeurtenis als over de mogelijke stressreacties. Ten derde gaat het om emotionele en sociale steun. Hierbij zijn een luisterend oor, betrokkenheid en erkenning belangrijk. Ten vierde gaat het om praktische hulp en ten vijfde om zorg bij gezondheidsklachten na langere tijd.⁶⁶

Het document over de PSH is opgedeeld in drie kernbegrippen. Allereerst kwaliteit. Dit houdt in dat wordt aangesloten bij behoeften (rekening houden met individuele wensen, behoeften en waarden), dat de hulp effectief is (gebaseerd op wetenschappelijke kennis), efficiënt (minimale verspilling van middelen en energie), veilig, tijdig en dat er sprake is van gelijkheid (dezelfde hulp ongeacht geslacht, leeftijd, etniciteit). Ten tweede en derde gaat het om de kernbegrippen veerkracht en zelfredzaamheid. Veerkracht⁶⁷ gaat ervan uit dat de meeste mensen zelf weer herstellen na een ramp. De meeste stressreacties zijn tijdelijk waarna een nieuw evenwicht ontstaat. Bij zelfredzaamheid gaat het om de capaciteit van mensen om hun eigen belangen en behoeften te bewerkstelligen.⁶⁸

Naast de categorieën van hulp en de kernbegrippen werkt de PSH met drie verschillende modellen. Allereerst het kringenmodel, waarin de getroffene de kern vormt. De kringen daaromheen bestaan eerst uit de mensen die het dichtbij staan, zoals familie en vrienden. Pas in de kringen daarbuiten bevinden zich de professionele hulpverleners. Het idee is dat zorg zo

⁶⁴ Jolande Bastiaans, 'Hulpverlening bij rampen de geneeskundige hulp bij ongevallen en rampen nader toelicht', *Critical Care* 3 (2006): 98-100.

⁶⁵ Werkgroep multidisciplinaire richtlijnontwikkeling psychosociale hulp bij rampen en crises.

⁶⁶ Ibidem, 23.

⁶⁷ Masten 1990: Het proces of de mogelijkheid tot succesvolle aanpassing ondanks moeilijke of bedreigende omstandigheden.

⁶⁸ Werkgroep multidisciplinaire richtlijnontwikkeling psychosociale hulp bij rampen en crises, 24.

dichtbij wordt gerealiseerd waar mogelijk en dat professionele hulp waar nodig wordt ingeschakeld.⁶⁹

Ten tweede is er het paraboolmodel. Hierbij gaat het om het evenwicht tussen afwachten en ingrijpen. Daar waar de veerkracht hoog is kan er afgewacht worden. Daarnaast kan te lang afwachten ervoor zorgen dat mensen meer klachten ontwikkelen. Behoeften, problemen, veerkracht en zelfredzaamheid moeten daarvoor goed worden ingeschat.⁷⁰

Het derde model dat bijdraagt aan de PSH is het kwaliteitsmodel. Het gaat hierbij om vooraf geplande evaluatiemomenten. Dit zorgt ervoor dat er constant wordt gekeken of de hulp die aangeboden wordt de juiste is en of er voldoende hulp is. Deze evaluatie vindt plaats volgens acht criteria. Het gaat hierbij om: bejegening die aansluit bij behoefde en vermogens van de getroffenene, bevorderen van sociale steun, zorg op maat, samenhang in zorgaanbod, tijdig verstrekken van informatie, informatie over mogelijke reacties, het voorzien in een aanspreekpunt en het monitoren van getroffenenen inclusief nazorg.⁷¹

De PSH zegt nagenoeg niets over langdurige hulpverlening na rampen. De rampen in Nederland hebben echter laten zien dat getroffenenen jaren later nog last kunnen hebben van stress gerelateerde klachten. Waar de hulp in de acute fase vaak goed geregeld is, blijkt dit in de nafase een stuk lastiger. Om aan deze hulp te kunnen bijdragen is door het kenniscentrum Impact het modelplan Nafase geschreven. In dit modelplan is veerkracht het leidende principe. Dit document definieert de nafase als volgt:

*'Het bevorderen van veerkracht van getroffenenen, het opheffen dan wel voorkomen en/of beperken van (blijvende) problemen of schade op lichamelijk, geestelijk en maatschappelijk terrein en gericht op het herstel van getroffenenen d.m.v. het (doen) verlenen van medische nazorg (zowel lichamelijk als psychisch), maatschappelijke nazorg (psychosociale nazorg; geestelijke verzorging/pastorale nazorg; administratieve en juridische nazorg; financieel economische nazorg), het controleren van het verlenen van nazorg en het bewaken van de kwaliteit van de verleende nazorg.'*⁷²

Het document nafase wordt opgebouwd vanuit de positieve psychologie. Het gaat om het herstel van een zinvol bestaan van mensen die getroffen zijn door een ramp. Hierbij staan positieve relaties, het gevoel ergens bij te horen en emoties als hoop, zelfvertrouwen en

⁶⁹ Ibidem, 25-26.

⁷⁰ Ibidem, 27-28.

⁷¹ Ibidem, 28-29.

⁷² M.W. Rooze, A.M. de Ruyter, A.J.M. Koopmans, *Modelplan Nafase* (Impact, 2014), 11.

vertrouwen centraal. In het model nafase wordt beschreven hoe de veerkracht ondersteund kan worden.⁷³ Geestelijke verzorging wordt hierbinnen specifiek genoemd. Er wordt geschetst dat een ramp zorgt voor zingevingsvragen. De geestelijke verzorger is er dan om ruimte te scheppen om eigen antwoorden op eigen vragen te vinden. Op welke manier geestelijke verzorging bij rampen ingezet kan worden, wordt in de volgende paragraaf beschreven.⁷⁴

2.3 Literatuur: Geestelijke verzorging na rampen in Nederland

In 2003 vroeg Kamerlid Van der Staaij van de SGP aan de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en koninkrijksrelaties of in rampenplannen standaard aandacht kan worden besteed aan geestelijke verzorging. De minister wees erop dat geestelijke verzorging moet worden opgenomen in gemeentelijke rampenplannen. Uit deze gedachte ontstond in 2005 de handreiking Rampenspirit over geestelijke verzorging na een ramp. In 2010 is deze handreiking vernieuwd. In deze handreiking wordt ingegaan op de rol, taakverdeling en competenties van geestelijke verzorgers vanuit onderwerpen waar geestelijke verzorgers na een ramp mee te maken (kunnen) krijgen. Daarnaast worden er ook tips voor voorbereiding, benaderingen en beschikbare bronnen gedeeld. Verbinding is de centrale term in deze handreiking. Het gaat om het verbinden van mensen, organisaties, culturen en ideeën om bij te dragen aan de veerkracht van de getroffen.⁷⁵

De eerste druk van deze handreiking kwam tot stand met een klankbordgroep onder leiding van de burgemeester van Dalfsen, ook de Raad van Kerken en het Bisdom Utrecht maakten onderdeel uit van de klankbordgroep. Daarnaast waren er netwerkteams van geestelijk verzorgers en andere professionals die eerder te maken hadden gehad met de inzet van geestelijke verzorging na rampen. Het gaat hierbij om professionals uit heel Nederland. Het netwerkteam kwam drie bij elkaar. In de eerste bijeenkomst werd gesproken over de meerwaarde van de inzet van geestelijke verzorging na rampen. In de tweede bijeenkomst werd gesproken over het thema: van zingeving en rouw naar veerkracht en vitaliteit en in de derde bijeenkomst werd gesproken over culturele/religieuze diversiteit en professionalisering van geestelijke verzorging. Ook sprak Richart Huijzer van de VGVZ in deze bijeenkomst over de organisatie van geestelijk verzorgers in instellingen. Uit deze verschillende bijeenkomsten is de Handreiking Rampenspirit ontstaan.⁷⁶

⁷³ M.W. Rooze, Modelplan nafase, 11.

⁷⁴ Ibidem, 125.

⁷⁵ Impact, *Handreiking Rampenspirit Zorg Voor De Geest* (Impact, 2010), 6-7.

⁷⁶ Impact, *Rampenspirit gestructureerd improviseren* (Impact, 2005).

In 2010 is de handreiking vernieuwd. Ook hierbij was een klankbordgroep, onder leiding van de Directeur-Generaal van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en een netwerk onder leiding van een arts betrokken. Het is niet duidelijk op welke manier de klankbordgroep en het netwerk precies betrokken waren. Daarnaast is er literatuuronderzoek gedaan naar geestelijke verzorging en rampen via literatuurdatabases en vanuit relevante publicaties die door de klankbordgroep werden aangedragen en zijn er werkbezoeken afgelegd naar de Verenigde Staten en Duitsland.⁷⁷

Geestelijke verzorging bij een ramp wordt in de handreiking omschreven als:

*De professionele begeleiding van en hulpverlening aan getroffen en hun zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming in de context van een ramp of crisis.*⁷⁸

De geestelijk verzorger wordt vanuit de handreiking als geestelijk verzorger voor de getroffen (onder getroffen vallen zowel direct als indirect getroffen en ook hulpverleners zijn onderdeel van de getroffen) ingezet en ook als coördinator voor een optimale organisatie en afstemming met verschillende diensten (hulporganisaties en autoriteiten).⁷⁹

Religie en levensovertuiging worden in de handreiking benaderd vanuit de verbondenheid van mensen met elkaar en met God. Van daaruit kan religie en levensovertuiging houvast bieden na een ramp. Daar waar verdriet, chaos en ontredde is, kan spiritualiteit en zingeving hoop bieden. Vanuit deze achtergrond van zingeving en spiritualiteit heeft de geestelijk verzorger drie taken na een ramp. Noodhulp direct na de ramp, hierbij gaat het om een luisterend oor, een rustpunt en om er zijn. Daarnaast kan de geestelijke verzorger betrokken worden bij afscheidsrituelen rondom overledenen en gewonden. De tweede taak van de geestelijk verzorger is gelegen in zingeving. Mensen zoeken betekenis in dat wat hen overkomt. Deze vragen komen vaak later maar het kunnen stellen van deze vragen kan bijdragen aan een gevoel van controle. De derde taak van de geestelijk verzorger is die van verbinden. Herstel vindt plaats aan relaties tussen mensen. Het gaat dan om het verbinden tussen mensen,

⁷⁷ Impact, *Handreiking Rampenspirit*, Bijlage 1.

⁷⁸ Ibidem, 17.

⁷⁹ Ibidem, 19.

organisaties en ook culturen, gedachten en ideeën.⁸⁰

De basishouding van een geestelijk verzorger na een ramp moet er één zijn van luisteren en zien vanuit verbinding. Vanuit deze verbinding kan de geestelijk verzorger meer sturend of meer latend aanwezig zijn, hiervoor wordt de presentiebenadering als uitgangspunt genomen. Luisteren naar dat wat uitgesproken en onuitgesproken is. Hierbij zijn aandacht, erkenning en bevestiging belangrijk. Soms zijn symbolen en rituelen belangrijkere antwoorden dan woorden. Geestelijk verzorgers kunnen zien waar de behoeften van de getroffen en getroffen liggen. Van hieruit kan de geestelijk verzorger ook adequaat bemiddelen en eventueel doorverwijzen.⁸¹

De geestelijk verzorger beschikt daarbij over diverse bronnen om in te zetten. Vanuit het netwerk van de geestelijk verzorger komen vaak veel vrijwilligers. Ook zitten in het netwerk van de meeste geestelijk verzorgers andere professionals die kunnen bijstaan bij een ramp. Onder bronnen worden ook de kerkgebouwen/gebedshuizen verstaan die na een ramp kunnen worden opengesteld. Daarnaast zijn er de specifiek religieuze bronnen, teksten, afbeeldingen, rituelen.⁸²

Na een ramp zijn er vaste rituelen die vaak worden uitgevoerd. Het gaat dan om een stille tocht, collectieve rouw/herdenkingsdienst, een monument en een jaarlijkse herdenking. Deze rituelen kunnen bijdragen aan de verbondenheid van getroffen na een ramp. Het is belangrijk dat er sprake is van respect en inpassing voor mensen met verschillende achtergronden en levensovertuigingen. Deze rituelen kunnen worden georganiseerd door het openbaar bestuur in eventuele samenwerking met de geestelijk verzorger.⁸³

Naast de inhoud van geestelijke verzorging na een ramp, moet de geestelijke verzorging ook georganiseerd worden. De handreiking Rampenspirit vat deze organisatie samen als: kennen en gekend worden en ingericht en toegerust zijn. Het is belangrijk dat alle partijen na een ramp de geestelijk verzorgers kunnen vinden, dat geestelijk verzorgers elkaar kunnen vinden en dat geestelijke verzorging wordt opgenomen in de rampenplannen van de gemeente, waar deze verantwoordelijk is voor de acute hulp na een ramp. Daarnaast moet de geestelijke verzorging zelf goed georganiseerd zijn. Er moet een coördinator zijn, voldoende competente mensen en de geestelijke verzorging moet ondersteund worden middels trainingen en netwerkvorming.⁸⁴

⁸⁰ Ibidem, 24-28.

⁸¹ Ibidem, 30-33.

⁸² Ibidem, 37.

⁸³ Ibidem, 46-55.

⁸⁴ Ibidem, 58-73.

De handreiking rampenspirit is het enige Nederlandse naslagwerk over de inzet van geestelijke verzorging na rampen. Er zijn enige kanttekeningen bij de handreiking te plaatsen. Hoewel ervaringen van geestelijk verzorgers gedeeld zijn om de handreiking te schrijven, is de handreiking niet geschreven door geestelijk verzorgers. De laatste handreiking komt uit 2010, kritische reflectie en verder onderzoek ontbreken, ook is het onduidelijk of de klankbordgroep en het kennisnetwerk nog actief zijn. Er is in Nederland geen wetenschappelijk onderzoek over geestelijke verzorging bij rampen en er zijn geen universiteiten betrokken geweest bij de totstandkoming van de handreiking.

In de handreiking worden gemaakte keuzes niet altijd verantwoord. Het is bijvoorbeeld niet duidelijk wat maakt dat er gekozen is voor de presentiebenadering. Daarnaast wordt het bijdragen aan veerkracht als belangrijkste doel gezien. De taken van de geestelijke verzorging zijn dan zoals beschreven noodhulp, zingeving en verbinden. Vanuit het perspectief van geestelijke verzorging is zingeving geen taak zoals noodhulp dat is, het is de basis van waaruit gewerkt wordt. Ook zou het bijdragen aan veerkracht geen doel op zich moeten zijn. Het kan wel een gevolg zijn van de inzet van geestelijke verzorging.

In andere literatuur wordt pastoraat na een ramp vergeleken met crisispastoraat. Vanuit zijn/haar eigen achtergrond is een voorganger/geestelijk verzorger dagelijks bezig met crisispastoraat wanneer deze geconfronteerd wordt met ziekte, lijden en dood. Van daaruit wordt de zoektocht naar betekenis gestart. Crisispastoraat is evenals ‘dagelijks’ pastoraat gericht op het aangaan van een helpende relatie met mensen daar waar geloofs- en levensvragen ontstaan. Hierbij gaat het om een dieper verstaan vanuit het perspectief van het evangelie en het (her) vinden van zijn/haar religieuze identiteit. Hierbij heeft het pastoraat vier basale functies; helen, bijstaan, begeleiden en verzoenen.⁸⁵

In deze literatuur wordt ook onderscheid gemaakt tussen pastorale zorg op korte en lange termijn. In de eerste fase na een ramp is vooral luisteren belangrijk. Een geestelijk verzorger kan orde scheppen in de chaos. Op lange termijn is het zeer belangrijk dat de geestelijk verzorger/voorganger een blijvend persoon is. Waar alle hulp na een ramp uiteindelijk weer verdwijnt, blijft de geestelijk verzorger omdat deze vaak toch al actief is in de gemeenschappen. Daarnaast gaat het om zeer laagdrempelige hulpverlening. Er wordt niet van mensen verwacht dat ze eerst een afspraak maken of dat mensen naar een kantoor moeten toekomen. De voorganger/geestelijk verzorgers zijn aanwezig en zoeken mensen actief op.⁸⁶

⁸⁵ Dorien Sijm, *De rol van de kerk na een ramp* (Gorinchem: Narratio, 2007), 25-33.

⁸⁶ Sijm, *De rol van de kerk*, 25-33.

2.4 De praktijk: Geestelijke verzorging na rampen in Nederland

In Nederland is er sinds de Bijlmerramp in 1992 regelmatig geestelijke verzorging ingezet bij rampen. Deze inzet hing vaak samen met de aanwezigheid van voorgangers van kerken in het rampgebied. Deze voorgangers mengden zich in de hulpverlening na een ramp.

Hieronder worden zes rampen en de inzet van geestelijke verzorging bij die rampen uiteengezet. Er is geen wetenschappelijk onderzoek naar de inzet van geestelijke verzorging bij rampen. Onderstaande zes rampen zijn de enige rampen waarover literatuur bestaat aangaande geestelijke verzorging. Hierbij wordt noodhulp onderscheiden van hulp op langere termijn. Ook wordt waar mogelijk gekeken naar de organisatie en samenwerking van geestelijke verzorging bij deze rampen. Aan het einde van deze paragraaf wordt gekeken of uit de bronnen gedestilleerd kan worden wat geestelijk verzorgers zelf als wezenlijk ervaren voor geestelijke verzorging na rampen in Nederland.

De Bijlmerramp

In de avond van 4 oktober 1992 stort er een vervoersvliegtuig neer in de Bijlmer. Er waren 43 dodelijke slachtoffers, 45 gewonden en 400 gezinnen moesten hun huis verlaten. Specifiek aan deze ramp was dat er veel verschillende mensen met verschillende achtergronden waren getroffen. Dit zorgde voor eigen herdenking en rouwrituelen.⁸⁷

Er is niets bekend over de inzet van geestelijke verzorging als noodhulp in de Bijlmer. Wel werd er een stille tocht en een herdenkingsdienst georganiseerd. Bij de organisatie van deze dienst waren 500 organisaties betrokken en 36 nationaliteiten. Daarnaast werden er ook in kleinere geloofsgemeenschappen herdenkingen georganiseerd. Ook nu is er nog elk jaar een herdenking van de ramp bij het herdenkingsmonument.⁸⁸

Een paar maanden na de ramp werden dominee Otto Ruff en dominee Corrie Zoutman door de raad van kerken voor anderhalf jaar aangesteld voor het verlenen van pastorale hulp. Veel van de getroffen gezinnen waren inmiddels verhuisd. Otto Ruff probeerde via de plaatselijke kerken met ze in contact te komen. Dit lukte niet direct omdat mensen al heel veel hulpverleners hadden gesproken. Toch zorgde aanhoudende interesse ervoor dat er een band werd opgebouwd met de slachtoffers. Na de gefinancierde 1,5 jaar bleef dominee Ruff contact houden met de slachtoffers. Tweeënhalf jaar na de ramp sloot hij zich aan bij de stichting NABIJ (nabestaanden Bijlmerramp), deze stichting organiseerde ontmoetingen en

⁸⁷ Post, Rituelen na rampen, 83.

⁸⁸ Ibidem, 86-90.

herdenkingen. Ook gingen ze naar Enschede en Volendam om hun verhalen te delen.⁸⁹ Dominee Otto Ruff leerde twee belangrijke dingen van de Bijlmerramp. Allereerst dat deze ramp hemzelf niet in de koude kleren ging zitten. Het verdriet en de pijn van de mensen waren zo groot dat hij er constant mee bezig was. Hij was blij dit thuis bij zijn vrouw te kunnen ventileren. Daarnaast zag hij de lange doorwerking van de ramp in mensen en in relaties. Mensen voelden zich niet begrepen door de hulpverleningsinstanties en ook Otto Ruff heeft liefde gemist in de hulpverlening na de Bijlmerramp. Mensen hadden zingevingsvragen en vroegen zich af waarom dit hen overkomen was. Stilte en een luisterend oor was dan het belangrijkste. Troost probeerde Otto Ruff soms aan te spreken vanuit het Paasevangelie.⁹⁰

Het bijzondere aan de pastorale hulp was dat deze bleef bestaan. Toen twee jaar na de ramp de hulpverlening werd afgebouwd was dit voor veel mensen nog niet van toepassing. In de jaren na de ramp hield dominee Otto Ruff vanuit compassie contact met de nabestaanden. Tweemaal per jaar gingen ze naar een klooster om daar de praten over het gemis, de pijn en de toekomst. Nu 25 jaar na de ramp heeft dominee Otto Ruff nog steeds contact met nabestaanden. Het gemis blijft maar mensen leerden ook weer de draad op te pakken.⁹¹

Nieuwjaarsbrand Volendam

In de nieuwjaarsnacht van 2001 was er een brand in het Volendamse Café het Hemeltje. Er zijn veertien doden en meer dan 200 gewonden, allemaal jongeren. De Volendamse Pastoor, Pastoor Berkhout werd de volgend ochtend gebeld door de recherche. Ze delen hem mede wat er gebeurd is maar kunnen hem verder geen informatie geven over de slachtoffers. Vanuit eigen initiatief is de pastoor begonnen met noodhulp. Hij reed naar het AMC en mocht daar langs de bedden van de slachtoffers lopen, ze zegenen en voor ze bidden. Ook sprak hij daar met familieleden. Later zag hij dat het hielp dat de pastoor daar was om te delen in het leed.⁹² De eerste twee weken na de ramp was de pastorie dag en nacht open. Hier konden mensen hun verhalen delen en werd gezorgd voor warm eten. Nabijheid bleek het allerbelangrijkste te zijn. Door er te zijn komt er weer orde in de chaos en kan het systeem van zingeving zich

⁸⁹ Chris Klaasse, 'Ds. Ruff: Bijlmerramp raakte me tot in mijn ziel', 2017 [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://www.rd.nl/meer-rd/samenleving/ds-ruff-bijlmerramp-raakte-me-tot-in-mijn-ziel-1.1434324>. Noël van Bommel, 'We blijven leren', 2002 [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/we-blijven-leren~b0d56285/>.

⁹⁰ Idem.

⁹¹ HP de Tijd, 'Het gemis blijft, 25 jaar na de Bijlmerramp', 2017 [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.hpdetijd.nl/nieuws/het-gemis-blijft-25-jaar-na-de-bijlmerramp/>.

⁹² Sijm, De rol van de kerk, 47.

herstellen. Pastoor Berkhout was naast de pastorale zorg in de eerste weken betrokken bij vele uitvaarten. De eerste uitvaart na de ramp was op 4 januari en de veertiende uitvaart op 23 juli. Elke keer als er iemand was overleden dan werden in Volendam volgens traditie om vier uur in de middag de kerkklokken geluid en hing de vlag op de kerk halfstok.⁹³

Naast nabijheid bieden en het organiseren van uitvaarten werd er in de week na de ramp iedere avond een avondwake georganiseerd in één van de twee kerken in Volendam en werd er in de Mariaparochie een ruimte geopend waar slachtoffers herdacht konden worden. Op 12 januari vond er een stille tocht en een herdenkingsdienst plaats. De ceremoniemeester van deze bijeenkomsten is de lector van de Vincentius Parochie. Pastoor Berkhout spreekt tijdens deze herdenkingsdienst en later ook tijdens de herdenkingsdienst op het Don Bosco college, de school waar veel van de slachtoffers naartoe gingen.⁹⁴

Over al deze ervaringen schreef Pastoor Berkhout het boek: Pastoor van Volendam. In dit boek beschrijft hij zijn eigen ervaringen van dag tot dag. In het boek doet hij recht aan de slachtoffers en nabestaanden door ze bij naam te noemen en de overwegingen van de uitvaarten (na toestemming) in het boek te plaatsen. Naast de persoonlijke beschrijving pleit de pastoor voor meer betrokkenheid van kerken bij rampen. De kerk was niet opgenomen in het rampenplan van de gemeente. Pastoor Berkhout gaat ervan uit dat er bij betrokken instanties niet genoeg zicht was op de eigenheid van het werk van de kerk. De taak hiervoor ligt zowel bij de kerk als bij de betrokken instanties. Daarnaast moeten de kerken ook een eigen rampenplan ontwikkelen. In dit plan moeten de volgende zaken worden opgenomen: doelstelling, contactpersoon voor de media, contactpersoon naar de hulpverlening, gemeentelijke overheid, ziekenhuizen en liturgie. Daarnaast zouden er ter voorbereiding trainingen moeten komen voor geestelijk verzorgers die onderdeel uitmaken van een rampenteam.⁹⁵

Na de noodhulp was Pastoor Berkhout ook op langere termijn betrokken bij de zingevingsvragen van de jongeren en hun ouders. In juni 2001 wordt er met 113 deelnemers een reis naar Lourdes gemaakt. Onder deze 113 deelnemers zijn 30 directe slachtoffers. Ook reizen er veel ouders van overleden jongeren mee. In Lourdes was ruimte voor het samen delen van vragen over dood en leven, voor troost, gebed, onmacht en verdriet. Na deze gezamenlijke reis moet Pastoor Berkhout om gezondheidsredenen Volendam verlaten. De ouders van de overleden jongeren vroegen of hij zijn werk nog even kan voortzetten. Op 1

⁹³ Post, Rituelen na rampen, 114-123.

⁹³ Sijm, De rol van de kerk, 47.

⁹⁵ Berkhout, Pastoor van Volendam, 154-164.

januari 2003 neemt Pastoor Berkhout afscheid van Volendam. Er werd een speciale pastor aangesteld voor de hulpverlening aan getroffen en. ⁹⁶

Vuurwerkcramp Enschede

Op 13 mei 2000 ontploft het vuurwerkbedrijf S.E. Fireworks in Roombeek een wijk in Enschede. Er zijn 23 dodelijke slachtoffers. Bijna duizend mensen raken gewond en 1250 mensen zijn in één klap dakloos. Direct na de ramp gingen de Enschedese kerken samen om tafel om hulp te organiseren. Zo ontstond er al snel een netwerk van mensen. ⁹⁷

Om dit netwerk op een professionele manier voor langere tijd te organiseren werden er voor vijf jaar twee ramppastores aangesteld: predikant Evert Jan Veldman en pastoraal werker Esther van de Vate. Zij waren ook betrokken bij de eerste nazorg. De pastores werden gefinancierd uit de stichting Pastoraat na ramp. De pastores zoeken de getroffen en op en proberen ze te verbinden. Dit doen ze door met een bolderkar met stoelen en koffie door de wijk de rijden om zo naar de verhalen van de mensen te luisteren. Hierbij werd uitgegaan van de presentietheorie. ⁹⁸

Na vijf jaar bleek het project nog niet afgerond. Mensen wilden hun verhalen over de ramp blijven delen. Vanuit deze behoefte is het huis van verhalen ontstaan. Hier kunnen mensen met elkaar delen en is de geschiedenis van de vuurwerkcramp vastgelegd. Ook is er een stilteruimte. Tegenwoordig wordt het huis van verhalen ook gebruikt voor bijvoorbeeld buurtmaaltijden en handwerkochtenden. Daarnaast zijn de medewerkers van het huis van verhalen betrokken bij de jaarlijkse herdenking. ⁹⁹

Aanslag Koninginnedag 2009

Op 30 april 2009 werd Koninginnedag gevierd in Apeldoorn. Er stonden ruim 150.000 mensen langs de kant van de weg om de rondrit van de koningin door Apeldoorn te volgen. Op een gegeven moment reed er een zwarte Suzuki door de afzettingen heen. Hij raakte hierbij mensen uit het publiek en kwam tot stilstand tegen het monument de Naald. Door de

⁹⁶ Sijm, De rol van de kerk, 48.

⁹⁷ Marc Veldman, 'Ramppastores rukken uit', 2000, [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2000/12/29/ramppastores-rukken-uit-7524118-a1293059>.

⁹⁸ Idem.

⁹⁹ Huis van verhalen, 'Geschiedenis - Huis Van Verhalen', 2005, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://huisvanverhalenenschede.nl/huis-van-verhalen/geschiedenis/>.

aanslag overleden zeven mensen.¹⁰⁰

Direct na de ramp openen Dominee Visser en zijn vrouw (ouderenpastor) de Grote Kerk. Tijdens de ramp waren er ouderen in de kerk om vanaf daar de Koninginnedag festiviteiten te volgen. Er werd met de ouderen gepraat over de aanslag en samen gebeden. Als de koster de deur van de kerk opendoet om de ouderen naar buiten te laten willen er honderden mensen naar binnen. Ze zoeken troost, een zitplaats, water en een luisterend oor. De kerk blijft tot tien dagen na de ramp open en de dominee en zijn vrouw zijn aanwezig om er voor de mensen te zijn. Ook organiseren ze in de avond van 1 mei een sobere dienst, hier zijn 1500 mensen bij aanwezig.¹⁰¹

In een interview met Dominee Visser laat hij weten dat in de weken na de ramp het overleg met de betrokken gemeente moeilijk was. De dominee brandt naast een kaars voor de slachtoffers ook een kaars voor dader. Dit zorgt voor ophef in de publieke opinie. Ook was het voor de gemeente niet duidelijk wat precies de rol van de kerk was.¹⁰²

Op 8 mei werd er een herdenkingsdienst gehouden in Theater Orpheus. Deze dienst werd georganiseerd door de gemeente onder leiding van theologe Jacobine Geel. De plaatselijke kerken zijn niet of nauwelijks betrokken bij de organisatie van deze dienst.

Op de zaterdag na de herdenking werd er in de Grote Kerk een kerkdienst speciaal voor kinderen georganiseerd. De dominee moet bij het crisisteam uitleggen hoe deze dienst eruit zal zien. Er komt toestemming voor de dienst maar vanuit het crisisteam worden er extra hulpverleners gestuurd om kinderen te kunnen ondersteunen waar nodig.¹⁰³

Zowel de burgemeester als de voorganger van de kerk stellen vast dat de contacten tussen de kerk en de gemeente niet goed waren ten tijde van de ramp. De kerk was niet opgenomen in het rampenplan en het was niet duidelijk wie er bereikbaar was ten tijde van de ramp. Dit is inmiddels verbeterd.¹⁰⁴

De Schietramp in Alpen aan den Rijn

Op zaterdagochtend 9 april 2011 laadt een jongeman een automatisch geweer in winkelcentrum de Ridderhof in Alpen aan den Rijn. Hij begint om zich heen te schieten.

¹⁰⁰ 'Feiten rond de aanslag tijdens Koninginnedag in Apeldoorn', 2009, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/diversen/35606-feiten-rond-de-aanslag-tijdens-koninginnedag-in-apeldoorn.html>.

¹⁰¹ Hans Lippens, 'Pastorale zorg in crisistandigheden de pastor en de crisis'. Master, Politie academie, 2014, 35.

¹⁰² Lippens, Pastorale zorg, 35.

¹⁰³ Ibidem, 36.

¹⁰⁴ Ibidem, 37.

Daarna slaat hij de hand aan zichzelf. Bij deze ramp komen zes mensen om en zijn achttien gewonden.¹⁰⁵ Getroffenen worden opgevangen in multifunctioneel centrum De Bron. Het dominees echtpaar Burema- Kamphuis en de collega's van de Katholieke kerk zijn hier snel aanwezig om noodhulp te verrichten. Samen met vrijwilligers delen ze kopjes koffie uit en luisteren naar de betrokkenen. Het dominees echtpaar geeft later aan dat ze het lastig vonden dat ze niet direct als geestelijk verzorger herkend worden. In een andere kerk 'de lichtkring' werd die middag ook opvang geboden.¹⁰⁶

De volgende dag staat de kerkdienst in het teken van de ramp. Omdat de kerk waarin het echtpaar Kamphuis werkt als plaats delict is bestempeld moeten ze uitwijken naar een nabijgelegen kerk. De kerkdienst in de Rooms-Katholieke kerk moet worden afgelast. Op zondagavond werd er een stille tocht gehouden. Hierbij werden de kerken uit de omgeving niet betrokken. Ook bij de officiële herdenking werden de kerken niet betrokken. De burgemeester gaf aan dat hij de herdenking neutraal wil houden. Achteraf liet hij weten dat hij op een paar momenten de kerk beter wel had kunnen betrekken.¹⁰⁷

De katholieke en protestantse kerkbesturen komen bij elkaar om de bereikbaarheid van de pastores en de aanwezigheid in de Bron te regelen. Vooral in de eerste dagen na de ramp is hier veel aanloop. Op vrijdagavond 15 april organiseert de Raad van Kerken een gezamenlijke herdenkingsdienst.

Dominee Kamphuis vertelt drie jaar na de ramp in een interview dat er nog steeds veel angst is in Alphen aan den Rijn. Ze merkt dat slachtoffers die vanuit hun eigen ervaring willen delen anderen kunnen helpen. Ook stellen mensen nog veel zingevingsvragen. Ook vragen als: Waarom ging ik op die dag juist niet naar het winkelcentrum? De dominee maakt vanuit haar werk ruimte voor deze en andere vragen van getroffenen.¹⁰⁸

Het luchthavenpastoraat en vliegtuigrampen

In 1975 is op Schiphol het luchthavenpastoraat opgericht. Hier zijn drie geestelijk verzorgers in dienst. Een katholieke pastoor, een protestantse dominee en een voorganger uit de Oudkatholieke/Anglicaanse kerk. Deze pastores werken samen met 26 vrijwilligers. Ze worden ingezet als passagiers op Schiphol in nood zijn en maken deel uit van het Rampenplan

¹⁰⁵ Ibidem, 38.

¹⁰⁶ Idem.

¹⁰⁷ Ibidem, 39.

¹⁰⁸ Marco Gerling, 'Drie jaar na Ridderhofdrama: 'Gevoel van angst is er nog steeds'', 2014, [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.ad.nl/binnenland/drie-jaar-na-ridderhofdrama-gevoel-van-angst-is-er-nog-steeds~ac617a0d/>.

van Schiphol. Ze worden vaak ingeroepen bij het opvangen van mensen waarvan een familielid is overleden, het opvangen van passagiers met psychische problemen, het bieden van hulp aan gestrande passagiers en het voorbereiden van pastorale zorg in geval van een ramp. De pastores zijn dan ook 24 uur per dag en 7 dagen per week beschikbaar. Daarnaast hebben ze een eigen stiltecentrum waar elke zondag een dienst wordt gehouden en waar reizigers langs kunnen komen om stil te zijn en te bidden.¹⁰⁹

In een toespraak bij het 40-jarig bestaan van het luchthavenpastoraat formuleert Jorien Holsappel (beleidsadviseur Impact) dat luchthavenpastoraat altijd crisispastoraat is. Vanuit deze crisissen is het luchthavenpastoraat betrokken geweest bij verschillende vliegcrampen. De meest recente grote vliegcramp is de ramp met de MH-17 in 2014. Na de ramp met de MH-17 waarbij 298 mensen omkwamen, waarvan 196 Nederlanders, werden de pastores van het luchthavenpastoraat 10 dagen lang 13 uur per dag ingezet. De *Schiphol Group* overlegde met het luchthavenpastoraat over de inzet van vrijwilligers en het verplaatsen van de bloemen. Doordat de vrijwilligers aanwezig waren bij de bloemenzee zijn ze voor veel mensen een luisterend oor geweest.¹¹⁰

Daarnaast werd het luchthavenpastoraat ingezet om de familie van de overleden passagiers op te vangen. Rond middernacht waren er zo'n 300 verwanten op Schiphol. Ook in de dagen daarna werden familieleden opgevangen door het luchthavenpastoraat. Pastor Timmermans beschrijft de dagen na de ramp met de MH-17 als het ergste wat hij ooit heeft meegemaakt. Het verdriet en de pijn op de gezichten van de mensen zal hij nooit meer vergeten.¹¹¹

Wat is wezenlijk in geestelijke verzorging na rampen in Nederland

In bovenstaande voorbeelden is uiteengezet hoe geestelijk verzorging na rampen in Nederland werd georganiseerd en waar de mogelijkheden en knelpunten lagen volgens de betrokken geestelijk verzorgers. Het is interessant om te weten op welke manier de betrokken geestelijk verzorgers spreken over hun eigen vakgebied ten tijde van een ramp. Spreken ze over hetzelfde, en wat wordt benoemd als wezenlijk voor de inzet van geestelijke verzorging na

¹⁰⁹ Ellen Kok, *Oase in een miljoenenstad* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015) 13-15.

¹¹⁰ Luchthavenpastoraat, *Luchthavenpastoraat Jaarverslag 2014* (Schiphol Group, 2014), https://luchthavenpastoraat.nl/images/jvlhp_2014_internet.pdf.

¹¹¹ Johan Hardeman, 'Flitspastoraat op parochie Schiphol', *De Nieuwe Koers*, no. 2018 (2018): 40-43, https://www.aam-schiphol.nl/images/SOLS/OCAAM-Documents/DeNieuweKoers_2018_binnenwerk-interview.pdf.

rampen?

In de bronnen (Het gaat hierbij om krantenartikelen, het boek van de Pastoor van Volendam, een semigestructureerd interview met pastores over pastorale zorg na een ramp voor een scriptie van de politieacademie en een boek over het luchthavenpastoraat.) die hierboven gebruikt zijn is gezocht naar de woorden die geestelijk verzorgers zelf geven. Hieruit blijkt dat er veel dezelfde woorden en termen gebruikt worden om de begeleiding na een ramp te beschrijven. Deze termen lijken te kunnen worden onderverdeeld in drie categorieën.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen aanwezig zijn en nabij zijn. Hoe dit onderscheid precies geduid moet worden is onduidelijk. Bij aanwezigheid lijkt het meer te gaan om fysieke aanwezigheid op de meest moeilijke momenten, terwijl het bij nabij zijn meer lijkt te gaan over de mogelijkheid tot reflectie en toekomst waarbij de ramp centraal blijft staan. Daarnaast worden er termen genoemd die iets van doen hebben met levensbeschouwelijke identiteit, zowel van de geestelijk verzorger als van het slachtoffer.

WAT IS WEZENLIJK, NEDERLAND | TABEL 3

Categorieën:	Aanwezig zijn:	Nabij zijn:	Levensbeschouwelijke identiteit:
Begrippen die hierbij horen:	<ul style="list-style-type: none"> - Het geven van liefde - Het geven van aandacht - Een arm om iemand heen slaan - Troost - Luisteren - Stilte - Bidden - Kaars aansteken 	<ul style="list-style-type: none"> - Geven van een nieuw gevoel van veiligheid en geborgenheid - Herstel van het zingevingssysteem - Over de tijd, het hebben van een lange adem - Verhalen zijn nooit uitverteld. 	<ul style="list-style-type: none"> - Het je geraakt weten door (het leed van) de ander. - Je één maken met mensen in nood - Het nabij brengen van God - Het nabij brengen van troost vanuit het paasevangelie - Aanklagen van God

2.5 Conclusie

Vanaf de Tweede Wereldoorlog is de hulpverlening na rampen in Nederland steeds verder verbeterd. Onderzoeken naar de voortschrijdende gevolgen van rampen hebben hieraan bijgedragen. Waar het gaat om psychosociale hulpverlening na rampen is er een belangrijke rol weggelegd voor de GHOR en het Kenniscentrum Impact. Dit kenniscentrum schreef handleidingen voor psychosociale nazorg, de nafase van een ramp en ook voor de inzet van geestelijke verzorging na een ramp. In al deze handleidingen staat de veerkracht van de getroffen mens centraal.

Voor de inzet van geestelijke verzorging na een ramp zijn volgens de handreiking rampenspirit drie taken van belang. Het bieden van noodhulp, het bijstaan bij

zingevingsvragen (specifieke kennis hiervoor ligt bij de geestelijk verzorger en bij geen enkele andere hulpverlener), en het verbinden van mensen, organisaties en bronnen. De geestelijke verzorger is aan de ene kant direct betrokken bij de getroffen en aan de andere kant heeft hij/zij een regiefunctie in het overleg met de gemeente en andere hulpdiensten. Ook is de geestelijk verzorger toegerust tot het (mede)organiseren van rituelen na rampen.

Waar het gaat om de betrokkenheid bij de getroffen (zowel direct getroffen als hulpverlener, familieleden etc.) is een balans van luisteren en zien, spreken en zwijgen en laten en maken belangrijk. Daarnaast kan de geestelijk verzorger uit verschillende bronnen putten. Het eigen netwerk, religieuze bronnen en gebedshuizen.

Waar het gaat om de regiefunctie van de geestelijk verzorger is het belangrijk dat er goede contacten zijn tussen de verschillende geestelijk verzorgers/voorgangers in een bepaalde plaats alsook contacten met de gemeente en andere hulpverleningsinstanties. Het zou goed zijn als geestelijke verzorging standaard wordt opgenomen in de gemeentelijke rampenplannen. In een aantal gemeenten is hier inmiddels sprake van.

De handreiking rampenspirit is het enige naslagwerk over geestelijke verzorging na rampen in Nederland. Enkele kanttekeningen zijn dat er geen wetenschappelijk onderzoek is naar de inzet van geestelijk verzorging in Nederland, dat de handreiking niet is geschreven door geestelijk verzorgers, dat de laatste handreiking uit 2010 komt, dat het niet altijd duidelijk is waarom bepaalde bronnen zijn gekozen en dat het de vraag is of zingeving kan worden omschreven als taak omdat dit de basis is van waaruit de geestelijk verzorger werkt.

Na dit theoretische gedeelte over de inzet van geestelijke verzorging bij rampen is gekeken naar literatuur over de inzet van geestelijke verzorging bij verschillende rampen in Nederland. Hiervoor is er gekeken naar de Bijlmerramp (1992), de vuurwerkrampe (2000), De Brand in Volendam (2001), Aanslag Koninginnedag (2009) Het schietincident in Alpen aan den Rijn (2011) en het luchthavenpastoraat in relatie tot de MH-17 (2014).

De Bijlmerramp was de eerste ramp waarbij bewust geestelijke verzorging werd ingezet door het aannemen van twee geestelijk verzorgers voor 1,5 jaar. Dit gebeurde ook bij de Vuurwerkrampe in Enschede. Hier werden twee geestelijk verzorgers voor vijf jaar aangenomen. Bij de rampe in Volendam werd er na het vertrek van de eigen pastoor iemand aangesteld voor het rampenpastoraat. In Alphen aan de Rijn en na de aanslag op Koninginnedag werd de geestelijke verzorging gedaan door plaatselijke voorgangers.

Waar het gaat om noodhulp zijn de kerken in getroffen gebieden snel ter plaatse. Kerken worden opengesteld en er wordt een luisterend oor geboden. In bovenstaande voorbeelden gebeurde dit onafhankelijk van de reguliere hulpverlening. Er was weinig tot geen contact

tussen de reguliere hulpverlening en de geestelijk verzorgers. Alleen op Schiphol werden de geestelijke verzorgers door de reguliere hulpverleners op Schiphol ingezet. De ervaring leert dat geestelijke verzorging inmiddels vaker wordt opgenomen in rampenplannen maar dat dit nog niet standaard is.

Waar het gaat om rituelen na rampen werden in de meeste gevallen de geestelijk verzorgers niet betrokken vanwege de neutraliteit die gemeenten tijdens de rituelen willen borgen. De rituelen zoals een stille tocht en/of een herdenkingsdienst werden georganiseerd door de betrokken gemeenten. Alleen in Volendam had de lector van de kerk de leiding over de Stille Tocht en sprak Pastoor Berkhout tijdens de herdenkingsbijeenkomst. Geestelijk verzorgers organiseerden wel hun eigen rituelen. Zoals een sobere herdenking in Apeldoorn en Alphen aan den Rijn.

Langdurige hulp na de ramp was bij de verschillende rampen alleen geborgd bij de vuurwerkramp in Enschede. Na vijf jaar geestelijke verzorging in het rampgebied werd dit gecontinueerd in het Huis van Verhalen. In dit Huis vinden inmiddels ook andere activiteiten plaats om de buurt met elkaar te verbinden. Bij de andere rampen was er geen sprake van borging van geestelijke verzorging of werd de geestelijke verzorging geborgd in één persoon. Na de Bijlmerramp was dit Otto Ruff, hij bleef vrijwillig contact houden met de slachtoffers ook na zijn termijn van anderhalf jaar. In Volendam werd de geestelijke zorg ook geborgd in iemand die werd aangenomen na het vertrek van Pastoor Jan Berkhout.

Een aantal overlappende thema's in bijna alle verhalen zijn: De lange nasleep na een ramp en de behoefte aan geestelijke verzorging, ook als de reguliere hulpverlening vertrokken is. De laagdrempeligheid van de geestelijke verzorging door er gewoon te zijn en de impact van de ramp op de geestelijk verzorgers zelf. Als het gaat om wat wezenlijk is in de geestelijke verzorging na rampen dan komen er drie thema's terug. Aanwezig zijn, nabij zijn en levensbeschouwelijke identiteit.

Voor komende rampen heeft borging van geestelijke verzorging nog aandacht. Allereerst is het belangrijk dat geestelijk verzorgers elkaar leren kennen om van daaruit opgenomen te kunnen worden in de gemeentelijke rampenplannen. Ten tweede is het belangrijk dat er gekeken wordt hoe geestelijke verzorging ook lang na een ramp geborgd kan worden, juist omdat de gevolgen zo'n lange nasleep hebben.

Hoofdstuk 3: Geestelijke verzorging na rampen in de USA en Duitsland

*'The essence of it was really a 'ministry of presence,' of 'being with' and then, when appropriate or called on of, of sort of articulating of vocalizing that. I really felt that my role was to be as spiritual person amongst, people for whom the task was a spiritual task.'*¹¹²

Inleiding

Wanneer we een ramp op het nieuws zien, gaat het vaak om rampen in het buitenland. Ook in het buitenland wordt geestelijke verzorging na rampen ingezet.

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de inzet van geestelijke verzorging bij rampen in de USA en Duitsland. Uit deze landen is de meeste literatuur over geestelijke verzorging na rampen beschikbaar. De gevonden literatuur gaat vooral in op de organisatie en werkwijze van geestelijke verzorging na rampen in deze landen. Er zijn weinig onderzoeken naar de praktijk van geestelijke verzorging na rampen.

Eerst wordt de inzet van geestelijke verzorging na rampen in de USA uitgelicht. Daarna wordt gekeken naar de inzet van geestelijke verzorging tijdens 9/11 en de orkaan Katrina. Daarna wordt er gekeken naar de organisatie van geestelijke verzorging in Duitsland.

3.1 Geestelijke verzorging na rampen in de USA

In de USA is het gebruikelijk dat na rampen geestelijke verzorging¹¹³ wordt ingezet. *Disaster spiritual care* wordt gezien als een apart vakgebied. Het doel van geestelijke verzorging na rampen in de USA, is slachtoffers helpen zich te kunnen beroepen op hun eigen emotionele en spirituele bronnen. Hierbij gaat het niet om het verminderen en/of wegnemen van verdriet, maar om mensen te helpen de pijn en het verdriet te doorstaan. Geestelijk verzorgers kunnen mensen helpen rouwen. Het is belangrijk dat er geestelijk verzorgers zijn die kunnen bijstaan, bidden, een heilige plek kunnen creëren waar de getroffen zich veilig voelt¹¹⁴ en rituelen

¹¹² Storm Swain, 'The T. Mort. Chaplaincy at Ground Zero: Presence and privilege on holy ground', *Journal Of Religion And Health* 50, no. 3 (2011): 481-498, 497.

¹¹³ Wanneer er in dit hoofdstuk gesproken wordt over geestelijke verzorging/verzorgers kan het gaan over: priesters, pastors, dominees, rabbi's, oudsten, bisschoppen etc.

¹¹⁴ Als na een ramp mensen in een kerk worden opgevangen dan is het belangrijk dat alle religieuze 'reclame' verwijderd wordt. Kwetsbare mensen die worden opgevangen zijn niet vrijwillig op zoek naar een kerk maar zoeken een veilige plek.

kunnen uitvoeren passend bij de achtergrond van de getroffene.¹¹⁵

Hoewel *disaster spiritual care* een apart vakgebied is met een eigen handboek, is het ook in de USA nog een jonge discipline waarnaar weinig onderzoek is gedaan. Hierdoor zijn er weinig tot geen onderzochte *best practises*.

De inzet van professionele geestelijke verzorging na rampen begon in de USA in 1998. De hulp aan overlevenden/nabestaanden van vliegtuigrampen werd verbeterd en één van deze verbeteringen was de beschikbaarheid van emotionele en spirituele ondersteuning. Voor deze verbeteringen werd ondersteuning gevraagd van het Amerikaanse Rode Kruis. Omdat er nog geen ervaringen waren voor de inzet van geestelijke verzorging na rampen werd een organisatie opgezet, *College of Chaplains*¹¹⁶. Deze professionele geestelijk verzorgers begonnen met het luisteren naar nabestaanden van vliegtuigrampen. Er ontstonden *living human documents* die handvatten gaven voor geestelijke verzorging na vliegtuigrampen.¹¹⁷ Steeds meer organisaties sloten zich aan bij het Amerikaanse Rode Kruis en de *College of Chaplains*. Het ging hierbij om organisaties die scholing verzorgen voor geestelijken, *Association of clinical pastoral education (ACPE)*, om specifiek religieuze organisaties, *Association of Catholic Chaplains (NACC)*, *National association of Jewish Chaplains* en om geestelijk verzorgers werkzaam in specifieke settingen, *International association of Police Chaplains*, *Federation of fire Chaplains*. De kennis van al deze organisaties zorgde voor een eerste invulling van geestelijke verzorging voor het Amerikaanse Rode Kruis.¹¹⁸

Dit team van het Rode Kruis werd bij veel rampen ingezet. Grootschalige voorbeelden zijn de orkaan Katrina en 9/11. Het team van geestelijk verzorgers van het Rode Kruis werkte samen met lokale geestelijk verzorgers. Deze geestelijk verzorgers waren al getraind in *disaster spiritual care*. Er ontstaan in verschillende Amerikaanse steden organisaties waarin geestelijk verzorgers zich verenigen en trainingen geven in *disaster spiritual care*. In New York bestaat deze organisatie uit meer dan 200 geestelijk verzorgers van verschillende denominaties.¹¹⁹

De professionalisering van geestelijke verzorging na rampen in de USA is volop in ontwikkeling. Het Rode Kruis was vanaf het begin betrokken bij de inzet van geestelijke verzorging na rampen. Op 5 november 2015 werd *disaster spiritual care* een officiële formele

¹¹⁵ Stephan Roberts, Willard W.C. Ashley, *Disaster spiritual care practical clergy responses to community, regional and national tragedy*, ebook, 2nd ed. (Nashville: Skylight Paths, 2017).

¹¹⁶ Vandaag APC genoemd, *Association of Professional Chaplains*.

¹¹⁷ Therese M. Becker, Greg Bodin, Arthur Schmidt, 'Disaster chaplains and chaplaincy', in *Disaster Spiritual Care Practical clergy responses ro community, regional and national tragedy*, ebook 2nd ed. (Nashville: Skylight Paths, 2017). Part 1 chapter 8.

¹¹⁸ Idem.

¹¹⁹ Idem.

activiteit van het Amerikaanse Rode Kruis. Daarnaast zorgt de *National volunteer organizations assisting in disaster (NVOAD)* voor steeds professionelere standaarden en richtlijnen.¹²⁰

De *NVOAD* heeft leden van 54 verschillende religieuze groeperingen. Uit deze 54 groeperingen is consensus ontstaan over *disaster spiritual care*. In 2006 werd het document *Light our way: A guide for spiritual care in times of disaster*¹²¹ gepubliceerd om geestelijk verzorgers en vrijwilligers te informeren, aan te moedigen en te bevestigen. Dit document is gebaseerd op literatuur en praktijkverhalen en opgebouwd rondom de volgende punten.

1. *Spiritualiteit is een essentieel onderdeel van mens-zijn hierdoor kan iedereen profiteren van spiritual care na een ramp.*

Spiritualiteit wordt gedefinieerd als een breder concept dan religie of geloofstraditie. Het gaat om de zoektocht naar betekenis en de relatie van de mens met transcendentie en hoop. Positieve spiritualiteit gaat samen met verwondering, het besef onderdeel te zijn van een groter geheel, het gevoel ergens deel van uit te maken, het hebben van een persoonlijke missie, ontdekken, creativiteit en een gevoel van tevredenheid en blijheid. Een ramp zorgt ervoor dat de betekenis en het doel van het leven door elkaar worden geschud. *Disaster spiritual care* kan helpen bij het zoeken naar bronnen van kracht en hoop. Hierbij is het belangrijk om aanwezig te zijn de ander te respecteren en niet te evangeliseren. Alle uitingen van een slachtoffer zijn authentiek en van waarde. Een geestelijk verzorger moet zich bewust zijn dat mensen na een ramp kwetsbaar zijn en moet bekend zijn met religieuze symbolen en bronnen van de belangrijkste wereldreligies.¹²²

2. *Er zijn verschillende soorten spiritual care uitgevoerd door geestelijk verzorgers met een verschillende achtergrond.*

Verschillende denominaties bieden verschillende vormen van geestelijke verzorging na rampen aan. Ook zijn er verschillen in de mate van training en voorbereiding van plaatselijke geloofsgemeenschappen op rampen. Geestelijk verzorgers die getraind zijn in traumatische verliezen, zoals geestelijk verzorgers die werken in ziekenhuizen, kunnen meer verantwoordelijke taken op zich nemen rondom een ramp. Vaak zijn de plaatselijke leiders van kerken ook betrokken bij geestelijke verzorging na een ramp. Dit is belangrijk omdat ze

¹²⁰ Idem.

¹²¹ Kevin Massey, *Light Our Way* (Washington, D.C.: National Voluntary Organizations Active in Disaster, 2006).

¹²² Massey, *Light Our Way*, 1-9.

de mensen kennen. Geestelijk verzorger zijn na een ramp gaat over een leven lang leren en training volgen over onderwerpen als: trauma, multireligiositeit, wereldreligies en reacties na rampen.¹²³

3. *Geestelijk verzorgers werken samen met maatschappelijk werkers en anderen die getroffen na een ramp emotioneel ondersteunen. Hierdoor is doorverwijzing naar elkaar mogelijk.*

Geestelijk verzorgers zijn bekend met de signalen om slachtoffers door te verwijzen. Er moet geen competitie ontstaan tussen geestelijk verzorgers en andere hulpverleners. Voor het slachtoffer is het belangrijk om de best mogelijke hulp te krijgen. Daarnaast hebben geestelijk verzorgers ook een belangrijke signaalfunctie in het doorverwijzen van de professionele hulpverleners omdat ook zij ondersteuning nodig kunnen hebben.¹²⁴

4. *Geestelijke verzorging heeft een belangrijke rol in de lange termijn hulpverlening na een ramp. Het zorgen voor de zingevingsvragen van individuen, families en gemeenschappen is een belangrijke bron voor hoop en veerkracht.*

Slachtoffers van een ramp voelen zich vaak in de steek gelaten als noodhulp weg is. Geestelijk verzorgers kunnen in deze tijd aandacht hebben voor de veranderende gevoelens van slachtoffers. Waar eerst sprake was van woede, ontzetting en shock overheersen nu gevoelens van uitputting, verwarring en wanhoop. Het is goed om de spirituele noden en zingevingsvragen van de slachtoffers te inventariseren om zo een lange termijnplanning te kunnen maken. Dit wordt een *community spiritual assessment*¹²⁵ genoemd. In tabel 4 wordt weergegeven hoe zo'n assessment eruit ziet. Dit assessment geeft een overzicht van de bronnen van kracht en kwetsbaarheid in een gemeenschap.¹²⁶

In geestelijke verzorging op lange termijn is het vasthouden van hoop één van de belangrijkste taken. Hoop wordt gedefinieerd als het gevoel van heelheid en kracht gefundeerd in transcendentie (het onderdeel zijn van een groter geheel) ten tijde van lijden. Het houden van hoop draagt bij aan veerkracht. Interventies voor het vasthouden van hoop bestaan uit het zoeken naar mogelijkheden om iets te doen met schoonheid (natuur, kunst, muziek) en het aanbieden van thema gesprekken (over levens, familie, culturele en spirituele verhalen.)

¹²³ Ibidem, 10-18.

¹²⁴ Ibidem, 19-26.

¹²⁵ Dit is afgeleid van het model van George Fichett.

¹²⁶ Massey, Light Our Way, 27-36.

Het is ook belangrijk aandacht te houden voor herdenking op specifieke data en om activiteiten te organiseren waarbij de professionals en vrijwilligers op adem kunnen komen.¹²⁷

COMMUNITY SPIRITUAL ASSESSMENT | TABEL 4¹²⁸

Holistische dimensies	Vragen
Gezondheid	<ul style="list-style-type: none"> - Zijn er doden of gewonden gevallen? - Was er geen toegang tot eten en drinken? - Heeft de ramp de gezondheid in de gemeenschap aangetast?
Psychologie	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe intens is het trauma in de gemeenschap? - Is er voldoende psychologische hulpverlening? - Hebben de hulpverleners zelf voldoende ondersteuning?
Psycho-sociaal	<ul style="list-style-type: none"> - Wat zijn de belangrijkste bronnen van deze gemeenschap? - Is de economie van de gemeenschap aangetast? - Zijn grote groepen mensen werkloos geworden?
Naburige gemeenschappen	<ul style="list-style-type: none"> - Hebben naburige gemeenschappen bronnen die kunnen worden aangesproken? - Op welke manier zijn naburige gemeenschappen aangedaan door deze ramp? - Zijn er genoeg vrijwilligers?
Etnisch en cultureel	<ul style="list-style-type: none"> - Heeft de culturele diversiteit van de gemeenschap invloed op hoe mensen de ramp beleven? - Nemen alle verschillende etnische groepen deel in de verschillende hulpgroepen?
Sociaal	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe beïnvloeden sociale klasse, gender, taal, afkomst, en educatie de hulp na de ramp? - Zijn er groepen die het gevoel hebben geen stem te hebben?
Leiderschap	<ul style="list-style-type: none"> - In hoeverre is de gemeenschap toegerust met leiders om de hulpverlening te kunnen ondersteunen? - Zijn er in het verleden gebeurtenissen geweest waarbij deze leiders zijn ingezet?
Spirituele dimensies	
Geloof en betekenis	<ul style="list-style-type: none"> - Zijn er dominante religieuze uitingen in de gemeenschap? - Op welke manier kan er aandacht zijn voor minderheidsgroepen/ religieuze groeperingen? - Interpreteren de verschillende religieuze groepen de ramp op een andere manier?
Visie	<ul style="list-style-type: none"> - Heeft de gemeenschap een toekomst visie los van de ramp? - Heeft de ramp deze toekomst visie aangetast?
Geschiedenis en verhaal	<ul style="list-style-type: none"> - Welke thema's zijn belangrijk in de geschiedenis van deze gemeenschap? - Waren er eerdere moeilijkheden en/of rampen?
Vertrouwen en groei	<ul style="list-style-type: none"> - Werd er moed getoond tijdens de ramp? - Vindt er verandering plaats?
Rituelen	<ul style="list-style-type: none"> - Zijn er gezamenlijke rituelen rondom de ramp uitgevoerd? - Is er een plan voor toekomstige rituelen? Herdenkingen?
Cohesie	<ul style="list-style-type: none"> - Is de gemeenschap een eenheid tijdens het herstel? - Zijn er groepen die uitgesloten zijn van deze eenheid?
Spiritueel leiderschap	<ul style="list-style-type: none"> - Zijn de spirituele leiders voldoende toegerust voor de hulp na de ramp? (in educatie en persoonlijk) - Hebben de spirituele leiders in het verleden eerder soortgelijke gebeurtenissen meegemaakt?

5. *Het aanbieden van geestelijke verzorging na rampen vraagt veel van de geestelijk verzorger. Er kan compassion fatigue optreden. Het is belangrijk om op de hoogte te zijn van strategieën om goed voor jezelf te zorgen.*

¹²⁷ Idem.

¹²⁸ Idem.

Het is belangrijk dat alle geestelijk verzorgers, zowel vrijwilligers als professionals, goed getraind zijn. Omdat de geestelijk verzorgers vaak zelf ook de ramp meemaken zijn ze naast hulpverlener ook slachtoffer. Omdat er zoveel leed is zijn mensen geneigd om constant te helpen, hierbij gaan ze over hun eigen grenzen. Er zijn verschillende vragenlijsten ontwikkeld om te zien hoe het met de hulpverlener gaat. Bijvoorbeeld *the quality of life scale*. De richtlijn geeft ook praktische tips zoals vriendelijk zijn voor jezelf, muziek luisteren, gaan wandelen, gezond eten etc. De organisaties waarbij de geestelijk verzorgers in dienst zijn, zijn verantwoordelijk voor de noden van de geestelijk verzorgers¹²⁹

6. *Plaatselijke geestelijk verzorgers met een leidende rol hebben een belangrijke rol in het voorbereiden van gemeenschappen op rampen. Training voor de rol van (vrijwillig) geestelijk verzorger na een ramp is daarbij essentieel.*

Religieuze gemeenschappen kunnen zich voorbereiden op een ramp door met andere religieuze gemeenschappen een telefoonboom te maken en te overleggen elkaars gebouwen te mogen gebruiken. Ook is het belangrijk in contact te komen met de plaatselijke rampenhulpverleners om op de hoogte te zijn van de krachten en de kwetsbaarheden in de gemeenschap. Veel gemeenschappen maken een nood box met daarin alle benodigde informatie.

Daarnaast is het trainen van geestelijk verzorgers belangrijk. Er wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen de religieuze leiders van een gemeenschap en mensen die *spiritual care provider* zijn na een ramp. De plaatselijke religieuze leiders zijn opgeleid in het verlenen van geestelijke verzorging. De *spiritual care providers* zijn vaak vrijwilligers die moeten worden getraind. Verschillende kerkgemeenschappen hebben verschillende trainingen ontwikkeld. Een voorbeeld van zo'n training is de handleiding van de *Southern Baptist Church*.¹³⁰ In de training wordt aandacht besteed aan het vak van geestelijke verzorging na rampen. Daarnaast wordt achtergrondinformatie gegeven over de gevolgen van rampen en trauma. Ook wordt aandacht besteed aan gespreksvaardigheden, compassie en de spirituele dimensies na een trauma. *NVOAD* ontwikkelde in 2014 de *Spiritual care guidelines* voor meer eenheid in de trainingen. De richtlijnen behandelen onder andere competenties die essentieel zijn voor de uitvoering van *disaster spiritual care*. Omdat het in Nederland nog niet gebruikelijk is dat geestelijk verzorgers worden getraind om ingezet te worden bij een ramp worden deze

¹²⁹ Ibidem, 37-44.

¹³⁰ *Chaplain Training Manual*, ebook, 2007,

<http://louisianabaptists.org/dev/wp-content/uploads/2013/12/Chaplaincy-Manual.pdf>.

competenties hieronder besproken.¹³¹

Competenties en training van geestelijk verzorgers na rampen

In de Amerikaanse richtlijn voor geestelijke verzorging na een ramp wordt veel aandacht besteed aan de competenties en training van geestelijk verzorgers. De *NVOAD* heeft competenties geformuleerd en de trainingen worden uitgevoerd door lokale *VOAD* leden. Daarnaast hebben ook veel lokale kerken eigen trainingen ontwikkeld voor de inzet van *disaster spiritual care*.¹³²

Er zijn drie categorieën geestelijk verzorgers. Daarnaast worden de geestelijk verzorgers getraind en gescreend op drie gebieden. Ten eerste gaat het om persoonlijke kenmerken. Sensitiviteit, openheid, een spiritueel volwassen leven en vanuit compassie naast de ander willen staan. Dit is voor alle drie de categorieën gelijk.

Ten tweede kennis: Waar het voor vrijwilligers van belang is op de hoogte te zijn van de richtlijn voor spirituele zorg na rampen is het voor professionele geestelijk verzorgers van belang kennis te hebben van trauma, rouw, verschillende fasen van rampen en reacties van mensen, crisiscommunicatie en theologische kaders van hoop. De geestelijk verzorgers in dienst van de nationale *VOAD* worden ook getraind in groepsdynamiek, groepscommunicatie, culturele verschillen en alle andere zaken die je als coördinator kunt tegenkomen bij een ramp.¹³³

Ten derde gaat het om vaardigheden. Voor vrijwilligers gaat het om luistervaardigheden, emotionele en spirituele aanwezigheid en sensitiviteit voor verschillende groepen mensen. Professionele geestelijk verzorgers hebben goede geschreven en gesproken vaardigheden, kunnen spirituele noden inschatten en doorverwijzen naar andere specialismen wanneer nodig. Geestelijk verzorgers in dienst van de *NVOAD* hebben daarnaast vaardigheden in coördinatie, training geven, het ontwikkelen van nieuwe protocollen en aandacht en zorg voor de geestelijk verzorgers die werken onder hun supervisie. *NVOAD* geeft trainingen in alle drie deze categorieën¹³⁴

¹³¹ Massey, *Light Our Way*, 46-50.

¹³² National voluntary organizations active in disaster, *National VOAD Disaster Spiritual Care Guidelines*, 2014.

¹³³ National VOAD guidelines 17-25.

¹³⁴ *Idem*.

3.2 Geestelijke verzorging na de aanslagen op 9/11 en de orkaan Katrina

Bovenstaande informatie laat zien hoe geestelijke verzorging na rampen is geregeld in de USA. Er is weinig literatuur beschikbaar over de praktijk. Ook is er weinig wetenschappelijke onderzoek. Hieronder wordt de beschikbare informatie van 9/11 en de orkaan Katrina gedeeld.

11 september 2011 Terroristische aanslagen in New York

Na de aanslagen op het World Trade Center in New York waren geestelijk verzorgers beschikbaar voor *disaster spiritual care*. Er is onderzoek gedaan naar de vele vrijwilligers die na de aanslagen beschikbaar wilden zijn als geestelijk verzorger. Ook werd onderzoek gedaan naar de inzet van geestelijk verzorgers door het Rode Kruis. Hiervoor zijn geestelijk verzorgers die betrokken waren geïnterviewd.

Het onderzoek naar de vrijwilligers laat zien dat de coördinatie van al deze mensen die wilden helpen een uitdaging was. Er waren meer dan 9000 vrijwilligers (hierbij gaat het zowel om geestelijk verzorger vrijwilligers als andere vrijwilligers). Er werd door sommigen gesproken van een *clergy circus*. Een geestelijke verzorger die verantwoordelijk was voor het screenen van vrijwilligers vertelt dat veel vrijwilligers kwamen aanlopen met een certificaat waarop stond dat ze een geestelijke waren. Vaak ging het dan om een cursus van een dag. In de interviews zijn deze mensen uitgefilterd.¹³⁵

Hoewel de meeste mensen vanuit compassie willen werken kan niet iedereen geestelijk verzorger na een ramp zijn. Omdat je te maken krijgt met extreem kwetsbare mensen kun je mensen ook eenvoudig schaden in plaats van verder helpen. Vrijwilligers zonder training zijn zich niet bewust van de impact van hun werk. De trainingen van de *NVOAD* zijn daarom na de aanslagen in New York verder geprofessionaliseerd en verplicht gesteld.¹³⁶

Het onderzoek naar de inzet van geestelijk verzorgers vanuit het Rode Kruis laat zien dat al snel na 9/11 verschillende kringen van geestelijke verzorging ontstonden. Er waren geestelijk verzorgers op *Ground Zero*, in de ziekenhuizen en in de lokale gemeenschappen. Het meest geformaliseerde team was het team van het Amerikaanse Rode Kruis. In de eerste drie weken waren er 960 geestelijk verzorgers actief. Deze geestelijk verzorgers hadden 42.600 contacten. Na deze noodhulp was het team van het Rode Kruis negen maanden aanwezig bij

¹³⁵ Jeannette Sutton, "Convergence of the faithful: Spiritual care response to disaster and mass casualty events", *Journal of Pastoral Theology* 16, no. 2 (2006): 18-29.

¹³⁶ Idem.

het tijdelijke monument voor de slachtoffers.¹³⁷

Tijdens deze negen maanden waren de geestelijk verzorgers aanwezig om de lichamen die gevonden werden te zegenen. De lijkzakken werden naar de geestelijk verzorgers gebracht en geopend waarna de geestelijk verzorger de lichamen of lichaamsonderdelen zegende. Ook ondersteunden de geestelijk verzorgers de reddingswerkers. Ze noemden dit zelf a *ministry of presence*.¹³⁸

Deze *ministry of presence* kende verschillende dimensies. Het ging om symboliek, compassie, in solidariteit met de reddingswerkers werken en het uitvoeren van rituelen. Het aanwezig zijn op *Ground Zero* liet zien dat de liefde van God ook op die plek van dood en kwaad aanwezig was. De boodschappen van de reddingswerkers aan de geestelijk verzorgers lieten zien dat de aanwezigheid van geestelijk verzorgers een diepe indruk had gemaakt. Een reddingswerkers benoemde de aanwezigheid van de geestelijk verzorgers als kalmte, hij voelde zich gezegend dat de geestelijk verzorgers aanwezig waren.¹³⁹

Er is een aantal lessen geleerd uit de inzet van de geestelijk verzorgers na 9/11. Ten eerste de bewustwording dat het geheel aanwezig is in een deel. Het zegenen van lichaamsdelen als representatie van de hele persoon. Het nabij zijn in het grotere geheel van de wereld en God. Het onderdeel zijn van de grotere geloofsgemeenschap.

De tweede geleerde les is dat de geestelijk verzorgers die onderdeel waren van het team van het Rode Kruis zelf weinig traumatische stress symptomen vertoonden. Geestelijk verzorgers van andere teams of geestelijk verzorgers die niet hielpen vertoonden meer symptomen. De geestelijk verzorgers op *Ground Zero* vormden een gemeenschap die werkte tegen traumatische stress. Daarnaast droeg de structuur van organisatie bij aan de zelfzorg van de geestelijk verzorgers.¹⁴⁰

Een derde les laat zien dat theologie ertoe doet. Veel geloofsverhalen gaan over rampen en lijden. Aanwezig zijn in en na een ramp is niet bedacht, het is een uiting van dat wat geestelijk verzorgers doen en geloven. Het onderdeel zijn van een wereld die lijdt. Het is eenvoudig de plicht van een geestelijk verzorger, net zoals het de plicht is van een brandweerman om de brand te blussen. Zonde en lijden worden niet genegeerd maar er wordt het mogelijke gedaan in een onmogelijke situatie.¹⁴¹

¹³⁷ Storm Swain, 'The T. Mort. Chaplaincy at Ground Zero: presence and privilege on holy ground', *Journal Of Religion And Health* 50, no. 3 (2011): 481-498, 488.

¹³⁸ Ibidem, 493-498.

¹³⁹ Idem

¹⁴⁰ Ibidem, 496-498.

¹⁴¹ Idem.

De orkaan Katrina

Na de orkaan Katrina in 2005 werd geestelijke verzorging ingezet. Er zijn twee bronnen die gaan over geestelijke verzorging na de orkaan Katrina. Een bron geschreven door een Rabbi die werd ingezet na de orkaan en een onderzoek over de rol van Afrikaans Amerikaanse kerken na de orkaan.

Een Rabbi vertelt dat hij na de orkaan Katrina naar een gemeenschap werd gestuurd om daar ondersteuning te bieden. Het werk bestond vooral uit het opbouwen van relaties van vertrouwen. Mensen leven in onzekerheid van wat de toekomst en het volgende orkaanseizoen brengen. Veel mensen waren in rouw, niet vanwege de orkaan Katrina maar de orkaan deed eerdere rouw opvlammen. Ook vertelden mensen dat ze heimwee hadden naar de gemeenschap vlak na de ramp. Na de orkaan praatte iedereen met elkaar en iedereen was elkaar tot hulp. Dit verdween in de periode dat de ramp langer geleden was.¹⁴²

Samen met christelijke collega's werkte hij aan een plan om tegemoet te komen aan de spirituele noden van de mensen in de gemeenschap. Er werd een retraite georganiseerd voor hulpverleners en later ook voor voorgangers van verschillende kerken. De spirituele noden van de hulpverleners en zelfzorg stonden hierin centraal. Het doel was dat hulpverleners weer zouden voelen dat ze geworteld waren en krachtig. Ook werd een congres georganiseerd met als doel hulpverleners informatie te geven over de andere hulpverleners, het voorzien in educatie voor de hulpverleners, het onder de aandacht brengen van de problemen van kinderen en hun families en de mogelijkheid tot netwerken tussen hulpverleners.¹⁴³

Het onderzoek naar de rol van Afrikaans Amerikaanse kerken na de orkaan laat zien dat ras, klasse en armoede een belangrijke rol speelden in welke mensen adequate hulp kregen na de orkaan. Veel kerken en liefdadigheidsorganisaties boden hulp maar hiermee bereikten ze niet de gemarginaliseerde groepen. De Afrikaans Amerikaanse kerkleiders bereikten deze mensen wel. Deze kerken lieten grote kwaliteiten zien, ondanks de weinige bronnen en training. Omdat deze kerken zo'n belangrijke rol spelen moet er goede training en assistentie beschikbaar zijn. Ook moeten deze voorgangers onderdeel worden van het team van het Rode Kruis.¹⁴⁴

¹⁴² Rabbi Mirna Matsa, 'A new model for disaster chaplaincy', *Journal Of Jewish Communal Service* 82, no. 4 (2007) 1-7.

¹⁴³ Idem.

¹⁴⁴ Karyn Trader-Leigh, *Understanding the role of African American churches and clergy in community crisis response*, ebook (Washington: Joint Center for Political and Economic Studies, Inc, 2008).

Wat is wezenlijk tijdens geestelijke verzorging na rampen in de USA

De interviews met de geestelijk verzorgers na 9/11 en de zelfbeschrijving van de Rabbi geven een beeld van wezenlijke elementen voor geestelijke verzorging na rampen. Deze elementen zijn ingepast in de categorieën zoals die in hoofdstuk twee zijn weergegeven. Er is weer gekeken welke woorden de geestelijk verzorgers zelf geven aan hun inzet na een ramp.

WAT IS WEZENLIJK, USA | TABEL 5

Categorieën	Aanwezig zijn:	Nabij zijn:	Levensbeschouwelijke identiteit
Begrippen die hierbij horen:	<ul style="list-style-type: none"> - Samen leven met andere reddingswerkers. - Stilte - Rust - Niet preken - Geen les geven - Opbouwen van relaties - Samen een spelletje doen in de pauze - Samen lachen 	<ul style="list-style-type: none"> - In solidariteit naast elkaar staan. - Een spiritueel mens <u>zijn</u> onder hen die hun taak op zich nemen als een spirituele taak. Hierbij gaat het om respect voor de overledenen. - Het begrijpen van pijn. - Het reflecteren van het beste in jezelf op een plaats waar het slechtste in de mens (en daarmee in jezelf) centraal staat. - Delen van boosheid - Delen van waarom vragen. (Waarom leef ik nog?) 	<ul style="list-style-type: none"> - Zegenen van overledenen. - De symbolische aanwezigheid van God zijn op een plek waar alles door God verlaten lijkt. - Het dragen van identificerende kleding als levens symbool. - Het uitdragen van liefde. - Het uitdragen van genade. - Het uitdragen van hoop.

3.3 Geestelijke verzorging na rampen in Duitsland

Geestelijke verzorging na rampen in Duitsland wordt aangeduid met de term, *Notfallseelsorge*. Deze term wordt echter breder ingezet dan alleen na rampen. Het gaat om geestelijke verzorging aan mensen in lijden en existentiële crisis die geconfronteerd worden met een nabijgelegen of plotselinge dood. Er wordt ook wel gesproken van een *Lebenswende* die ervoor zorgt dat niets meer hetzelfde is als daarvoor. *Notfallseelsorge* is dan een eerste zorg voor de ziel.¹⁴⁵

Notfallseelsorgende zijn er om naar wegen te zoeken, uitdrukking te geven aan gevoelens, aan te horen, te bidden, getuige te zijn, stil te zijn en om rituelen van afscheid en rouw aan te bieden. *Notfallseelsorge* in zijn huidige vorm in Duitsland is ontstaan aan het einde van de jaren '80, begin jaren '90. Dit kwam door individuen die *Notfallseelsorge* als basisonderdeel van het pastorale werk zagen. Daarnaast werd gevraagd naar *Notfallseelsorge* door

¹⁴⁵ Christof Breitsameter, *Notfallseelsorge*, ebook (Münster: Aschendorff, 2012), Einleitung.

ambulancemedewerkers, reddingsdiensten, de brandweer en de politie. Hierdoor werd in 1997 in de *Kasseler Thesen* door de Katholieke en de Evangelische kerk in Duitsland *oecumenische Notfallseelsorge* ingesteld onder de verantwoording van de kerken in Duitsland.¹⁴⁶

Vanaf 1998 is er jaarlijks een congres over *Notfallseelsorge*. Ook werd er in samenwerking een handreiking *Notfallseelsorge* geschreven. Op dit moment bestaat de *Notfallseelsorge* in Duitsland uit verschillende diensten. Het gaat om de inzet van geestelijk verzorgers bij acute tragische gebeurtenissen, de inzet van geestelijke verzorging bij de brandweer en de inzet van geestelijk verzorgers bij andere hulporganisaties die werken met mensen in noodgevallen. Daarnaast zijn er gekwalificeerde vrijwilligers die op een ander plek in het sociaal domein werken maar geselecteerd en opgeleid zijn als *Notfallseelsorger*. Voor deze vrijwilligers zijn een hoge kwaliteitsstandaard en een strenge selectieprocedure. *Notfallseelsorge* is een apart vakgebied in Duitsland. Er wordt onderzoek gedaan, er is een handboek geschreven er is onderwijs en *Notfallseelsorge* is opgenomen in de standaardwerken over geestelijke verzorging.¹⁴⁷

Vijf principes uit de pastorale theologie vormen de basis voor *Notfallseelsorge*. Ten eerste het principe van samenwerking. *Notfallseelsorge* moet onderdeel zijn van bestaande kerk- en hulpverleningsstructuren. Daarnaast moeten de verschillende hulpverleners goed met elkaar samenwerken. Ten tweede collegialiteit en rationaliteit, er moet binnen een regio gezorgd worden voor continue beschikbaarheid van geestelijke verzorgers. Ten derde gemeenschap en oecumene. Ten vierde vrijwilligheid, *Notfallseelsorge* is onderdeel van het gewone pastoraat van kerken maar kerken mogen zelf beslissen of ze meedoen in een bepaalde regio. Ten vijfde professionaliteit, een goede *Notfallseelsorger* kent het systeem waarin hij werkt en de verschillende hulpverleners. Alle inzet is erop gericht verder voort te bouwen op dit systeem.¹⁴⁸

Anders dan in Nederland is geestelijke verzorging na rampen in Duitsland ontstaan vanuit de kerken zelf, geworteld in de joods/christelijke theologie. Daarnaast is in Duitsland structureel aandacht voor onderzoek en scholing naar *Notfallseelsorge*. Deze twee punten zullen hieronder worden besproken. Omdat er geen onderzoeken beschikbaar zijn naar de praktijk van geestelijke verzorging na rampen in Duitsland kan niets over de praktijk beschreven worden.

¹⁴⁶ Idem.

¹⁴⁷ Gunter Lehner et al., *Notfallseelsorge von der Initiative zur Institution*, ebook, 5th ed., (2012), 8,9.

¹⁴⁸ Thomas Zippert, *Notfallseelsorge*, ebook (Heidelberg: Winter, 2006), 68.

Katholieke en Evangelische theologie van Notfallseelsorge.

Notfallseelsorge is sterk geworteld in een joods/christelijke theologie. Deze is opgesplitst in de Katholieke kerk en de Evangelische kerk die in Duitsland samenwerken rondom *Notfallseelsorge*. Beide kerken hebben hun eigen theologische onderbouwing van *Notfallseelsorge*.

In de katholieke onderbouwing wordt *Notfallseelsorge* uitgevoerd in opdracht van de bisschop. Het wordt beschreven als een aanbod voor mensen die met de plotselinge dood worden geconfronteerd. Kerken moeten mensen in extreme nood bijstaan. In hun werk worden de geestelijk verzorgers gedragen en gemotiveerd door het Paasmysterie. Onmacht, pijn en leegte hebben niet het laatste woord, met God is leven dwars door de dood heen. Jezus Christus heeft door zijn dood aan het kruis alle dood overwonnen. Geestelijk verzorgers maken ruimte voor de hoop dat de liefhebbende God het leven niet in hopeloosheid en uitzichtloosheid laat eindigen.¹⁴⁹

Het bijstaan van mensen in nood wordt in de Evangelische onderbouwing gezien als onderdeel van het christelijk geloof. *Notfallseelsorge* staat in de diaconale traditie waarin mensen zich tot elkaar toewenden. Dit zorgt voor een actualisering van de christelijke traditie om alle mensen in nood bij te staan. *Notfallseelsorge* is daarmee de toewending van God aan mensen in nood. Deze toewending wordt concreet in het werk van de geestelijk verzorgers. Er is ruimte om het samen uit te houden in het lijden. Daarnaast opent *Notfallseelsorge* ruimte voor spiritualiteit in gebed, rituelen en zegen. Hierin wordt zowel het verdriet als de hoop zichtbaar en is een begin van genezing mogelijk. *Notfallseelsorge* biedt ruimte voor bescherming en de omgang met het gevoel van onmacht en vragen naar schuld en zin.¹⁵⁰

Onderzoek en Notfallseelsorge

Sinds 2003 is aan de Ruhr Universiteit onderzoek en onderwijs naar *Notfallseelsorge*. In dit project worden wetenschap en praktijk samengevoegd. Het doel was wetenschappelijk onderwijs over *Notfallseelsorge* en *Krisisinterventionen* aan te bieden in Bochum om daarmee een kloof in de voortzetting en verbetering van *Notfallseelsorge* te overbruggen.¹⁵¹

Dit wetenschappelijk onderwijs wordt in Bochum¹⁵² gegeven in samenwerking met andere

¹⁴⁹ Gunter Lehner et al., *Notfallseelsorge*, 21-23.

¹⁵⁰ Ibidem, 24-26.

¹⁵¹ Erich Garhammer, Matthias Sellmann, *Lebendige Seelsorge 4/2015* (Würzburg: Echter Verlag, 2015).

¹⁵² Ruhr Universität Bochum, 'Notfallseelsorge und Krisenintervention', geraadpleegd op: 18 augustus 2018. Beschikbaar via <http://www.kath.ruhr-uni-bochum.de/notfallseelsorge/>.

faculteiten en disciplines. De verplichte scholing voor geestelijk verzorgers omvat 80 uur. Hierin staan praktijksituaties, communicatie, psychotrauma, stresstheorie, theologische onderbouwing en samenwerking met andere hulpverleners centraal. Daarnaast wordt er onderwijs gegeven vanuit thema's die door de professionals worden aangevraagd. Vaak aangevraagde thema's zijn de omgang met de theodicee vraag, rouw bij kinderen en jongeren en rituelen en rouw, zowel vanuit een christelijke als seculier uitgangspunt. Naast voorgangers en geestelijk verzorgers nemen ook andere disciplines deel aan dit onderwijs. Het gaat dan om de brandweer, politie of andere hulpdiensten. Dit zorgt voor uitwisseling tussen de verschillende disciplines. Naast andere disciplines is er inmiddels ook onderwijs voor mensen met een islamitische achtergrond dit wordt *Notfallbegleitung* genoemd.¹⁵³

3.4 Geestelijke verzorging na rampen in Duitsland en de USA een vergelijking met Nederland

In dit hoofdstuk is gekeken naar de inzet van geestelijke verzorging bij rampen in de USA en Duitsland. Anders dan in Nederland is er in beide landen een speciaal vakgebied voor *disaster spiritual care* en *Notfallseelsorge*. Dit vakgebied is ontstaan vanuit de bestaande kerken. In de USA wordt de nadruk gelegd op spiritualiteit als basis terwijl in Duitsland een joods/christelijke theologie centraal staat. Waar zingeving in Nederland als taak wordt genoemd staat in de USA en Duitsland de levensbeschouwelijke identiteit geworteld in zingeving en spiritualiteit centraal.

In de USA is het Rode Kruis verantwoordelijk voor de uitvoering van geestelijk verzorging na rampen. De kerken in de USA hebben gezamenlijk een handreiking voor geestelijke verzorging geschreven. In Duitsland dragen de kerken de verantwoordelijkheid. In Nederland is de verantwoordelijkheid van geestelijke verzorging na rampen onduidelijk. Bij de verschillende rampen in Nederland werd ingesprongen op de ontstane situatie en van daaruit werden geestelijk verzorgers aangenomen. De kerken in Nederland en de VGVZ zouden hierin een grotere rol kunnen spelen.

Zowel in Duitsland als in de USA is een opleiding verplicht om te kunnen werken als geestelijk verzorger na rampen. In de USA gaat het om cursussen georganiseerd door de *NVOAD* in Duitsland is de Katholieke Universiteit van Bochum hiervoor verantwoordelijk. In deze opleiding staan thema's als rampen, trauma, rouw, zelfzorg, crisiscommunicatie en theologische kaders van hoop centraal.

¹⁵³ Erich Garhammer, *Lebendige Seelsorge*.

De beschikbare onderzoeken naar de praktijk van geestelijke verzorging in de USA laten zien hoe geestelijk verzorgers zelf spreken over hun taak na een ramp. De woorden die de geestelijk verzorgers geven zijn in te passen in de categorieën: aanwezig zijn, nabij zijn en levensbeschouwelijke identiteit. In de USA lijkt (tijdens de noodhulp) bewuster afstand te worden genomen van de taken van een voorganger. In Nederland is dit waarschijnlijk minder aan de orde omdat niet alle geestelijk verzorgers hier ook voorganger zijn. Daarnaast lijkt er een grotere nadruk te liggen op het samen leven en op de plaats van liefde in het kwaad.

Hoofdstuk 4: Geestelijke verzorging na rampen: Inzet in Groningen

*Leegte loert, leegte vlucht. Een huis stort in,
er kan een dode vallen. Duistere avond doemt
boven de velden. Zeg niet: het eerste slachtoffer*

*is toch nog niet gevallen. Zeg niet: we wachten
met ons eigen offer. Geef gas. Erken. Geef toe.*

Neem gas terug. Zeg namens jullie:

het spijt ons namens ons.

*Een spoor van zwijgen kronkelt door dit land,
een diepe frons trekt door de aarde.¹⁵⁴*

Inleiding

De aardbevingen in Groningen zijn een doorgaande ramp. Er kampen 10.000 mensen met aardbevings- gerelateerde stressklachten en de gevolgen van de aardbeving zorgen ervoor dat elk jaar vijf mensen zullen overlijden. De impact van het wonen in het aardbevingsgebied zorgt voor zingevingsvragen die worden opgeroepen door contingentie, breuklijnen en ambivalentie. Hoewel iedereen in zijn leven te maken krijgt met zingevingsvragen worden de zingevingsvragen bij de inwoners van Groningen constant aangewakkerd. Het leven in onzekerheid over nieuwe aardbevingen, over de toekomst van het huis, het niet gehoord worden en het getouwtrek over de schadeafhandeling zorgen ervoor dat deze zingevingsvragen steeds aanwezig zijn. Het is daarom belangrijk dat geestelijke verzorging wordt ingezet om de inwoners van Groningen te ondersteunen.

Als antwoord op de kernvraag van deze scriptie op welke manier bestaande literatuur over geestelijke verzorging bij rampen behulpzaam kan zijn in de situatie in Groningen wordt duidelijk dat bestaande literatuur een helpende hand biedt. Het weinige onderzoek naar geestelijke verzorging na rampen zorgt ervoor dat de uitspraken die in dit hoofdstuk gedaan worden voorzichtigheid betrachten. Ze geven een indicatie van wat in de beschikbare bronnen

¹⁵⁴ Gedeelte van gedicht, Erken, Anne Vegter.

is gevonden. Hieronder worden verschillende overkoepelende thema's uitgelicht naar aanleiding van het literatuuronderzoek. Het gaat hier achtereenvolgens om de acute fase en de nafase, de manier van organiseren van geestelijke verzorging, scholing van geestelijk verzorgers, een inhoudelijk kader voor geestelijke verzorging na rampen, het mensbeeld na een ramp, de visie op geestelijke verzorging na een ramp en tot slot aanbevelingen en verder onderzoek. Er wordt steeds gekeken wat deze thema's voor Groningen kunnen betekenen.

4.1 Acute fase en nafase

In de literatuur over geestelijke verzorging na rampen wordt onderscheid gemaakt tussen een acute fase en een nafase. In de acute fase staat het herstellen van veiligheid en het voorkomen van nieuwe onzekerheid centraal. In de nafase het bevorderen van veerkracht en het bieden van hoop.

Bij de aardbevingen in Groningen is geen sprake van een acute fase en een nafase. Deze twee fasen lopen door elkaar heen door de constant aanwezige aardbevingen en (nieuwe) schade. Er is alleen sprake van een nu-fase. Voor de inzet van hulpverlening na rampen vraagt dit om zich te verhouden tot deze nu-fase.

Uit hoofdstuk één blijkt dat de gevolgen van de aardbevingen in Groningen zorgen voor zingelevingsvragen bij de inwoners van Groningen. Deze vragen worden opgeroepen door contingentie waarbij het gaat om je voortdurend te verhouden tot wat je overkomt, door breuklijnen in het leven en door ambivalentie, het uithouden in wat is en discrepantie oproept (tabel 2).

Contingentie, breuklijnen en ambivalentie kunnen net als de situatie in Groningen niet worden onderscheiden in een acute fase en een nafase. Hoewel verschillende fasen van een ramp verschillende vragen kunnen oproepen gaat het altijd over zingelevingsvragen. Ze gaan over hoe je te verhouden tot het leven en daarmee vaak over de nu-fase. Geestelijk verzorgers zijn gespecialiseerd in het omgaan met deze zingelevingsvragen en kunnen daarom in Groningen een rol spelen in de begeleiding van mensen die steeds geconfronteerd worden met vragen over het persoonlijke leven, het verhouden tot instanties en omgeving, het verleden en toekomstperspectief. De literatuur toont aan dat gevolgen na een ramp langdurig zijn. Het is daarom belangrijk dat de geestelijke verzorging geborgd is.

4.2 De manier van organiseren van geestelijke verzorging

De literatuurstudie naar geestelijke verzorging na rampen in Nederland, de USA en Duitsland laat zien dat de manier waarop geestelijke verzorging in een land georganiseerd is, invloed heeft op hoe de geestelijke verzorging na rampen wordt georganiseerd. Omdat in alle bronnen in deze scriptie alleen de inzet van Joods/Christelijke geestelijk verzorgers ter sprake kwam kan niets gezegd worden over de inzet van geestelijk verzorgers van andere religies na rampen.

Geestelijk verzorgers in de USA en Duitsland werken namens een kerkelijk genootschap. De kerkelijke genootschappen dragen daarmee ook samen verantwoordelijkheid voor geestelijke verzorging na rampen. In de USA is het Rode Kruis verantwoordelijk voor de inzet en coördinatie van de geestelijke verzorging. In Duitsland wordt dit door de kerkgenootschappen geregeld. In Nederland werd geestelijke verzorging na rampen, indien aanwezig, tot nu toe gedragen door kerken. Hierbij waren nagenoeg geen professioneel geestelijk verzorgers betrokken. Er zijn wel mensen van verschillende kerken betrokken geweest bij de totstandkoming van de handreiking Rampenspirit. Deze handreiking werd echter niet geschreven door geestelijk verzorgers.

De inzet van geestelijke verzorging in Groningen komt tot stand door het aannemen van twee parttime geestelijk verzorgers. Deze geestelijk verzorgers worden onder andere gesteund met financiële middelen van de overheid. Het is de eerste keer dat de overheid zo nadrukkelijk geld beschikbaar stelt voor geestelijke verzorging na rampen en daarmee laat zien de inzet van geestelijke verzorging belangrijk te vinden. De kerkelijke genootschappen in Groningen zijn via het platform kerk en aardbeving betrokken bij de inzet van geestelijke verzorging in Groningen. Dit laat zien dat er een breed draagvlak voor geestelijke verzorging bestaat. Voor de nog in te zetten geestelijk verzorgers is het van belang de eigenheid van het vak geestelijke verzorging na een ramp duidelijk te maken. Hierbij kan onderzoek naar de inzet van geestelijke verzorging een helpende hand bieden. Het zou ook goed zijn als de VGVZ als beroepsvereniging zich zou scharen achter de geestelijk verzorgers die worden ingezet na rampen, zodat de kwaliteit van geestelijk verzorgers is geborgd. Het is belangrijk dat de verschillende partijen blijvend laten zien betrokken te zijn om zo het werk van de geestelijk verzorgers mede te legitimeren.

4.3 Scholing van geestelijk verzorgers

De scholing van geestelijk verzorgers na rampen is in Duitsland en de USA een belangrijk thema. In de USA komt dit voor een deel omdat ook met vrijwillig geestelijk verzorgers gewerkt wordt. In Nederland bestaat nog geen scholing voor geestelijk verzorgers die worden ingezet na rampen. Het ontwikkelen van scholing voor geestelijke verzorging na rampen in Nederland zal ervoor zorgen dat het vakgebied wordt geprofessionaliseerd en een ontwikkeling doormaakt. Deze scholing kan bestaan uit informatie over rampenhulpverlening, gevolgen van rampen, trauma, rouw, rituelen, gespreksvaardigheden, reflectie op de levensbeschouwelijke identiteit en over het bieden van hoop.

Hoewel er op dit moment nog niet bewust vrijwillig geestelijk verzorgers worden ingezet in Nederland, zullen deze mensen er wel zijn. In Groningen zijn er vast ook ouderlingen/contactpersonen van kerken die gesprekken voeren met mensen naar aanleiding van de aardbevingsproblematiek. Ook voor deze mensen zou het goed zijn scholing te ontvangen om zo de kwaliteit van de hulpverlening als ook de zelfzorg van deze vrijwilligers onder de aandacht te brengen.

In de Nederlandse richtlijn voor Spirituele zorg¹⁵⁵ staat een tabel (tabel 6) over de expertise van de geestelijk verzorger en van andere hulpverleners. Een soortgelijke tabel kan in de situatie in Groningen worden ingezet, aangevuld met de competenties van vrijwilligers.

COMPETENTIES | TABEL 6¹⁵⁶

		Arts en verpleegkundige	Medisch maatschappelijk werker, psycholoog	Geestelijk verzorger	
	<i>Primaire focus, ingang en referentiekader</i>	<i>Somatisch</i>	<i>Psychosociaal</i>	<i>Spiritueel</i>	
A	Aandacht (altijd)	Luisteren, ondersteunen, onderkennen, verkennen*	Luisteren, ondersteunen, onderkennen, verkennen*	Luisteren, ondersteunen, onderkennen, verkennen*, duiden	(Representeren) en verbinden
B	Begeleiding (op verzoek van patiënt)	Zoektocht volgen, doorverwijzen, in kaart brengen*	Zoektocht volgen, doorverwijzen (), in kaart brengen*	Zoektocht volgen () doorverwijzen, in kaart brengen*, interpreteren wegen*	
C	Crisisinterventie (indien aangewezen)	Signaleren, doorverwijzen	Onderkennen, begeleiden, behandelen, doorverwijzen ()	Onderkennen, begeleiden, soms: behandelen, () door- verwijzen, interpreteren en wegen*	

* Zie (diagnostische) instrumenten in Diagnostiek

¹⁵⁵ Agora werkgroep, *Richtlijn Spirituele Zorg* (Intergraal Kankercentrum Nederland, 2010), <https://www.venvn.nl/Portals/1/Thema's/Wijkverpleging%20Toolbox/Landelijke%20Richtlijn%20Spirituele%20zorg%20-%20IKNL%20-%202010.pdf>, 1-23, 13.

¹⁵⁶ Idem.

In de tabel is ook een duidelijke rol weggelegd voor het in kaart brengen van spirituele vragen. Waar het gaat om geestelijke verzorging en rampen/de situatie in Groningen kan hierbij gebruik gemaakt worden van de *community spiritual assessment* (tabel 4) zoals uitgewerkt in hoofdstuk drie. Dit assessment kan een goed overzicht geven van de bronnen van kracht en kwetsbaarheid van verschillende gemeenschappen in Groningen.

Zowel in de Nederlandse als in de buitenlandse situaties werd er op gewezen dat geestelijke verzorging na rampen een zwaar vak is. Geestelijk verzorgers worden geconfronteerd met dat wat mensenlevens ontwricht en zijn in deze ontwrichting van betekenis voor de ander. De ander in nood doet een dringend appel op de geestelijk verzorger. In de USA en Duitsland wordt daarom aandacht besteed aan zelfzorg voor geestelijk verzorgers. In het onderzoek na 9/11 werd duidelijk dat ook de organisatie van geestelijk verzorging en geestelijk verzorgers onderling een omgeving kunnen creëren die beschermt tegen het overschrijden van eigen grenzen.

In de eigen woorden die geestelijk verzorgers na een ramp geven komt levensbeschouwelijke identiteit (tabel 3 en tabel 5) als belangrijk thema naar voren. Het geworteld zijn in de eigen identiteit. De confrontatie met intens lijden en de meest gruwelijke verschrikkingen na een ramp doen een geestelijk verzorger ook vragen aan zijn eigen identiteit stellen. Hoewel niet genoemd in de USA en Duitsland kan het waardevol zijn te kijken of geestelijk verzorgers na een ramp (zoals in Groningen) zelf ook geestelijke verzorging/supervisie kunnen krijgen. Dit om wortels te kunnen bevragen of om te kunnen her-wortelen.

4.4 Inhoudelijk kader geestelijke verzorging na rampen

Geestelijke verzorging na rampen is zowel in Nederland als in de USA en Duitsland een jong vakgebied. Er zijn verschillende protocollen en handreikingen ontwikkeld maar kritische reflectie en verder onderzoek ontbreken nagenoeg. In deze protocollen en handreikingen staat weinig over een methodiek of achtergrondmodel dat behulpzaam kan zijn bij geestelijke verzorging na rampen.

In de Nederlandse situatie bij geestelijke verzorging na rampen wordt uitgegaan van de taken; noodhulp, zingeving en verbinden. De presentietheorie wordt genoemd als mogelijkheid om mensen na een ramp bij te staan. Kritische reflectie hierop liet zien dat zingeving geen taak is maar de basis van geestelijke verzorging, zoals in de USA spiritualiteit¹⁵⁷ (zoektocht naar

¹⁵⁷ De definitie voor spiritualiteit zoals omschreven in de handreiking voor geestelijk verzorgers in de USA komt nagenoeg overeen met de definitie voor zingeving in de Nederlandse handreiking.

betekenis en de relatie van de mens met transcendentie en hoop) als basis van de geestelijke verzorging wordt genoemd. De tabellen (tabel 3 en tabel 5) die laten zien wat geestelijk verzorgers zelf als wezenlijk aanduiden na een ramp konden worden ingedeeld in de categorieën; aanwezig zijn, nabij zijn en levensbeschouwelijke identiteit.

Het centraal stellen van deze drie categorieën vraagt van de geestelijk verzorger zich tot deze categorieën te verhouden ten tijde van een ramp. Het is raadzaam (in de Groningse situatie) te onderzoeken welke methodieken/modellen/theorieën hierbij behulpzaam zijn. Naast de presentietheorie kan vanuit de geestelijke verzorging gedacht worden aan modellen waarbij het narratief, levensvragen, verbinding of hoop centraal staat.

4.5 Mensbeeld na rampen

Het literatuuronderzoek laat iets zien over het mensbeeld na rampen. In Nederland wordt in het mensbeeld na een ramp uitgegaan van veerkrachtige mensen. In literatuur wordt vaak genoemd dat de meeste mensen na een jaar geen klachten meer hebben. Er wordt minder vaak genoemd dat een significant deel (20 tot 50% van de mensen) nog wel klachten heeft. Mensen worden gezien als autonome, zelfdenkende en zelf handelende wezens die zelf om hulp kunnen vragen.

In de Amerikaanse situatie komt de kwetsbaarheid van de mens na een ramp meer naar voren. Het onderzoek na de orkaan Katrina liet zien dat er te weinig aandacht was voor de mensen die ook voor de ramp al een gemarginaliseerde groep waren.

In Duitsland ligt juist de nadruk op de lijdende mens na een ramp. De mens als onderdeel van een gebroken wereld. In de katholieke kerk staat in het mensbeeld de almacht van God centraal. De mens is afhankelijk van God maar God belooft leven dwars door de dood heen.

In de evangelische kerk wordt de verantwoordelijkheid van de mens centraal gesteld. De mens staat in dienst van God en heeft de opdracht gekregen de ander nabij te zijn.

Het mensbeeld dat spreekt uit de woorden die de geestelijk verzorgers zelf geven aan hun vakgebied is veel meer een relationeel mensbeeld. De mens als medemens staat centraal. Aanwezigheid en nabijheid vanuit het grotere geheel van het leven. De ander nabij zijn en daarin iets laten zien van de liefde van die Ander/God. Dit relationele mensbeeld komt tot uiting in de gesprekken van geestelijk verzorgers met slachtoffers. Daarnaast sluit dit relationele mensbeeld ook aan bij de adviezen van het Gronings Perspectief onderzoek. Hier wordt de gemeenschap en daarmee de relaties tussen mensen aangewezen als een beschermende factor. De gemeenschap kan elkaar tot steun zijn in betekenisgeving. Geestelijk

verzorgers kunnen kijken hoe deze relaties stand kunnen houden en verdiept kunnen worden.

4.6 Visie op geestelijke verzorging na rampen

In de literatuur staan verschillende visies op geestelijke verzorging na rampen.

In Nederland is de visie gericht op het zo professioneel mogelijk begeleiden van mensen bij zingeving en spiritualiteit op basis van geloofs- en levensovertuiging. In de USA is de visie van geestelijke verzorging gericht op het helpen van slachtoffers om zich te kunnen beroepen op hun eigen emotionele en spirituele bronnen. Hierin is het vasthouden van hoop op de lange termijn een belangrijk element. De interventie om deze hoop vast te houden door samen iets van schoonheid te beleven kan ook in Nederland worden ingezet. In Duitsland ligt de visie van geestelijke verzorging verankerd in de katholieke dan wel evangelische theologie. Waar de visie in de katholieke kerk wordt geleid door het paasmysterie gaat het in de evangelische kerk om de toewending van God aan mensen in nood.

Als we kijken welke woorden geestelijk verzorgers zelf geven aan hun werk dan spreekt daaruit een visie van naastenliefde. Juist op een plek waar deze naastenliefde verdwenen lijkt. Deze visie wordt gedreven door de eigen levensbeschouwelijke identiteit waarin God vaak wordt genoemd. De relatie met de a/Ander maakt dat er ruimte komt om steeds te kunnen vasthouden aan hoop. Daarnaast spreken geestelijk verzorgers over het belang van het kunnen vertellen van het verhaal, erkenning, stilte, ruimte maken voor verlies en rouw en het belang van rituelen (tabel 3 en tabel 5).

Mijn eigen visie op geestelijke verzorging na rampen sluit aan bij de visie van de geestelijk verzorgers. Het je geraakt weten door de ander en van daaruit in naastenliefde naast die ander gaan staan. Hierin kan de geestelijk verzorger de hoop vasthouden als deze voor slachtoffers lijkt te verdwijnen. Hierin kan de geestelijk verzorger ook de verbinding met de Ander/God vasthouden op het moment dat dit voor slachtoffers niet lukt omdat ze overweldigd worden door dat wat hen overkomt. Een ramp drukt een stempel op het levensverhaal van mensen. Deze stempel verdwijnt nooit meer en op sommige momenten lijkt de inkt ineens weer vochtig te worden.

Ik zie dit als ik op bezoek ga bij mijn opa. Hij vertelt elke keer als ik hem zie over de verschrikkingen van de watersnoodramp in Zeeland. Hier was hij verantwoordelijk voor het bergen van de omgekomen mensen en dieren. Hij is daarin het meest geraakt door iemand die hem na een week vroeg hoe het eigenlijk met hem ging. Deze ervaringen hebben een stempel gedrukt op zijn leven en vragen er steeds weer om verteld te worden. Het gaat om het leren

meedragen van dat wat je overkomt. Om het geven van betekenis of juist het benadrukken van de zinloosheid. Waarbij steeds weer opnieuw erkenning nodig is. Bij mijn opa maar zeker ook in Groningen.

4.7 Aanbevelingen en verder onderzoek

Deze scriptie laat zien dat er weinig tot geen onderzoek is naar geestelijke verzorging na rampen. Om de eigenheid en bijdrage van het vakgebied te kunnen verwoorden is het belangrijk dat er onderzoek komt naar de inzet van geestelijke verzorging na rampen. In dit onderzoek kan centraal staan hoe geestelijk verzorgers zelf woorden geven aan dit vakgebied, hoe gesprekspartners woorden zouden geven aan het werk van de geestelijk verzorger, welke methodieken/theorieën van belang zijn voor geestelijke verzorging na rampen en wat geestelijk verzorgers nodig hebben aan scholing en toerusting.

Daarnaast zouden geestelijk verzorgers moeten opstaan om het vakgebied van geestelijke verzorging na rampen op de kaart te zetten en verder te ontwikkelen. Hierbij kan een kritische reflectie op de handreiking Rampenspirit uit 2010 een beginpunt zijn. De VGVZ kan geestelijke verzorging na rampen aanduiden als apart specialisme binnen de geestelijke verzorging zodat ook vanuit de beroepsvereniging meer aandacht komt voor de inzet van geestelijke verzorging na rampen.

Vanaf 1986 kampt Groningen met aardbevingen en inzet van geestelijk verzorgers kan zorgen voor (meer) erkenning van het Groningse verhaal. Daarmee kan Groningen ook een rol spelen in de erkenning van geestelijke verzorging na rampen. Zo kunnen we in naastenliefde met elkaar optrekken.

Literatuurlijst

Nederlandse Literatuur

- Agora werkgroep. *Richtlijn Spirituele Zorg*. Intergraal Kankercentrum Nederland, 2010.
<https://www.venvn.nl/Portals/1/Thema's/Wijkverpleging%20Toolbox/Landelijke%20Richtlijn%20Spirituele%20zorg%20-%20IKNL%20-%202010.pdf>
- Bastiaans, Jolande. 'Hulpverlening bij rampen De geneeskundige hulp bij ongevallen En rampen nader toegelicht'. *Critical Care* 3 (2006): 98-100.
- Begeleidingscommissie onderzoek aardbevingen. *Eindrapport multidisciplinair onderzoek naar de relatie tussen gaswinning en aardbevingen in Noord-Nederland*. BOA, 1993.
- Berkhout, Jan. *Pastoor van Volendam*. Utrecht: Kok, 2004.
- Brandsma, Margriet, Heleen Ekker, Reinalda Start, Henk Veenstra. *De Gaskolonie*. Groningen: Uitgeverij Passage, 2017.
- Ellemers, J.E. 'Rampen in Nederland'. *Sociologische Gids* 48, no. 3 (2001): 231-252.
- Gasterra. *Onzichtbaar goud, De betekenis van 50 jaar aardgas voor Nederland*. Groningen/Zwolle: Waanders, 2009.
- Gezondheidsraad. *Gevolgen van rampen voor de gezondheid op middellange En lange termijn*. Den Haag: Gezondheidsraad, 2006.
- Holsappel, Jorien, Wera van Hoof, Juriaan Jacobs, Michel Duckers. *Psychosociale impact van de aardbevingen in Groningen Een analyse van beschikbare onderzoeken*. Impact, 2017.
- Impact. *Handreiking Rampenspirit Zorg voor de geest*. Impact, 2010.
- Kleber, Rolf J. 'Psychopathologie na rampen: Algemene karakteristieken en kritische kanttekeningen'. *Psychologie & Gezondheid* 36, no. 3 (2008): 117-123.
- Kok, Ellen. *Oase in een miljoenenstad*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2015.
- Lippens, Hans. 'Pastorale zorg in crisissituaties De pastor en de crisis'. Master, Politie academie, 2014.
- NAM. *Over de mogelijkheid van toekomstige oppervlaktedaling in de provincie Groningen als gevolg van aardgasonttrekking uit de ondergrond ter plaatse*. Assen: Nederlandse Aardolie Maatschappij, 1971.
- Onderzoeksraad voor Veiligheid. *Aardbevingsrisico's in Groningen onderzoek naar de rol van veiligheid van burgers in de besluitvorming over de gaswinning (1959-2014)*. Onderzoeksraad voor veiligheid, 2015.
- Onderzoeksraad voor Veiligheid. *Aardbevingsrisico's in Groningen, stand van zaken opvolging aanbevelingen*. Den Haag: Onderzoeksraad voor Veiligheid, 2017.
- Opperhuizen, Alette Eva, Kim Schouten, Erik Hans Klijn. 'Framing a conflict! How media report on earthquake risks caused by gas drilling'. *Journalism Studies*, 2018, 1-21.
- Post, Paul, Albertina Nugteren, H.J Zondag. *Rituelen na Rampen*. Kampen: Gooi en Sticht, 2002.
- Postmes, Tom, Katherine Stroebe, Justin Richardson, Babet Lekander, Frans Oldersma, Jan Broer, Frans Greven. *Gevolgen van bodembeweging voor Groningers Ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2018.
- Rooze, M.W., A.M. de Ruyter, A.J.M. Koopmans. *Modelplan Nafase*. Impact, 2014.
- Sijm, T.J. *De rol van de kerk na een ramp*. Gorinchem: Narratio, 2007.

- Sluis, Meent W. van der. *Aardbevingen in Noord-Nederland*. Hoogezand: Stuberg, 1989.
- Smit, J. D. *Antwoord geven op het leven zelf, een onderzoek naar de basismethodiek van de geestelijke verzorging*. Delft: Eburon, 2015.
- Velden, Peter G., Henriët Middendorp. 'Rampen en calamiteiten'. *Psychologie & Gezondheid* 36, no. 3 (2008): 101-104.
- Werkgroep multidisciplinaire richtlijnontwikkeling psychosociale hulp bij rampen en crises. *Multidisciplinaire richtlijn psychosociale hulp bij rampen en crises*. Diemen: Impact, 2014.

Websites

- Bommel van Noël, 'We blijven leren', 2002 [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/we-blijven-leren~b0d56285/>.
- 'Feiten rond de aanslag tijdens Koninginnedag in Apeldoorn', 2009, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/diversen/35606-feiten-rond-de-aanslag-tijdens-koninginnedag-in-apeldoorn.html>.
- Gelderloos Jacobine, Liebrecht Hellinga, 'Geestelijke verzorging in aardbevingsgebied is van levensbelang.' Geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://kerkenaardbeving.nl/standpunten/geestelijke-verzorging-in-gasbevingsgebied-is-van-levensbelang/>.
- Gerling Marco, 'Drie jaar na Ridderhofdrama: 'Gevoel van angst is er nog steeds'', 2014, [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.ad.nl/binnenland/drie-jaar-na-ridderhofdrama-gevoel-van-angst-is-er-nog-steeds~ac617a0d/>.
- Groninger Bodembeweging, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.groninger-bodem-beweging.nl/>.
- Groninger Gasberaad, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://gasberaad.nl/>.
- Hardeman Johan, "Flitspastoraat op parochie Schiphol", *De Nieuwe Koers*, no. 2018 (2018): 40-43, https://www.aam-schiphol.nl/images/SOLS/OCAAM-Documents/DeNieuweKoers_2018_binnenwerk-interview.pdf
- HP de Tijd, 'Het gemis blijft, 25 Jaar na de bijlmerramp', 2017 [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.hpdetijd.nl/nieuws/het-gemis-blijft-25-jaar-na-de-bijlmerramp/>.
- Huis van verhalen, 'Geschiedenis - Huis Van Verhalen', 2005, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://huisvanverhalenenschede.nl/huis-van-verhalen/geschiedenis/>.
- Klaase Chris, 'Ds. Ruff: Bijlmerramp raakte me tot in mijn ziel', 2017 [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://www.rd.nl/meer-rd/samenleving/ds-ruff-bijlmerramp-raakte-me-tot-in-mijn-ziel-1.1434324>.
- NAM, 'Historie van aardgas en aardolie', geraadpleegd op: 26 mei 2018. Beschikbaar via <https://www.nam.nl/gas-en-oliewinning/het-winnen-van-aardgas/historie-van-aardgas-en-olie.html>.
- Overheid.nl, 'Wet veiligheidsregio's', 2018, [wet], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <http://wetten.overheid.nl/BWBR0027466/2018-01-01>.

- Platform Kerk en Aardbeving, geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://kerkenaardbeving>.
- Provincie Groningen. ‘Alles op een rij’, [tijdlijn], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://www.provinciegroningen.nl/actueel/dossiers/aardbevingen/alles-op-een-rij/>.
- Schokkend Groningen, geraadpleegd op 21 augustus 2018. Beschikbaar via <http://schokkend-groningen.nl/website/schokkend-groningen-nl>.
- Staten Generaal, ‘Aanhangsel Tweede Kamer 1986-1987 nummer 669’, [verslag], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.statengeneraaldigitaal.nl/document?id=sgd%3A19861987%3A0001702&zoekopdracht%5Bvergaderjaar%5D%5Bvan%5D=1814+-+1815&zoekopdracht%5Bvergaderjaar%5D%5Btot%5D=1994+-+1995&zoekopdracht%5Bzoekwoorden%5D=aardschok+1986&zoekopdracht%5Bkamer%5D%5B0%5D>
- Van graan naar Banaan, geraadpleegd op 21 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.vangraannaarbanaan.nl/>.
- Veldman Marc, ‘Ramppastores rukken uit’, 2000, [nieuwsbericht], geraadpleegd op: 21 augustus 2018. Beschikbaar via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2000/12/29/ramppastores-rukken-uit-7524118-a1293059>.

Internationale literatuur

- Breitsameter, Christof. *Notfallseelsorge*. Münster: Aschendorff, 2012.
- *Chaplain Training Manual*, ebook, 2007,
- Garhammer Erich, Matthias Sellmann. *Lebendige Seelsorge 4/2015*. Würzburg: Echter Verlag, 2015.
<http://louisianabaptists.org/dev/wp-content/uploads/2013/12/Chaplaincy-Manual.pdf>
- Lehner, Gunter, Sebastian Berghaus, Kurt Grutzner, P Ulrich Keller. *Notfallseelsorge von der Initiative zur Institution*. Ebook. 5th ed., 2012.
- Massey Kevin, *Light Our Way*. Washington, D.C.: National Voluntary Organizations Active in Disaster, 2006.
- Mirna Mats Rabbi, ‘A new model for disaster chaplaincy’, *Journal Of Jewish Communal Service* 82, no. 4 (2007) 1-7.
- National voluntary organizations Active in Disaster. *National VOAD Disaster Spiritual Care Guidelines*, 2014.
- Roberts, Stephen, and Willard W. C Ashley. *Disaster spiritual care practical clergy responses to community, regional and national tragedy*. 2nd ed. Nashville: Skylight Paths, 2017.
- Segall, P. ‘Earthquakes triggered by fluid extraction’. *Geology* 17, no. 10 (1989): 942-946.
- Sutton, Jeannette. ‘Convergence of the faithful: Spiritual care response to disaster and mass casualty events’. *Journal Of Pastoral Theology* 16, no. 2 (2006): 18-29.
- Swain, Storm. ‘The T. Mort. Chaplaincy at Ground Zero: Presence and privilege on holy ground’. *Journal Of Religion And Health* 50, no. 3 (2011): 481-498.
- Trader-Leigh, Karyn. *Understanding the role of African American churches and clergy in community crisis response*. Ebook. Washington: Joint Center for Political and Economic Studies, Inc, 2008.
- Zippert, Thomas. *Notfallseelsorge*. Heidelberg: Winter, 2006.

Websites:

- Ruhr Universität Bochum, 'Notfallseelsorge und Krisenintervention', geraadpleegd op: 18 augustus 2018. Beschikbaar via <http://www.kath.ruhr-uni-bochum.de/notfallseelsorge/>